

JAN PAWEŁ GOSIEWSKI, Poznań
<https://orcid.org/0000-0003-2600-3974>
pracownia@gosiewski.eu

FUNDACJE SAKRALNE WOJEWODY SMOLEŃSKIEGO ALEKSANDRA KORWIN GOSIEWSKIEGO

STRESZCZENIE: W artykule przedstawiono działalność fundacyjną wojewody smoleńskiego Aleksandra Korwin Gosiewskiego, podejmowaną na rzecz rozszerzania wiary katolickiej na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego, a także w celu budowania prestiżu rodu Gosiewskich w kontekście jego magnackich aspiracji.

SŁOWA KLUCZOWE: Wielkie Księstwo Litewskie, Gosiewscy, fundacje sakralne, Wieliz, jezuiti, Smoleńsk, Dyneburg, Witebsk, brygidki, Brześć Litewski.

SACRAL FOUNDATIONS OF THE SMOLENSK VOIVODE ALEKSANDER KORWIN GOSIEWSKI

ABSTRACT: The article presents the foundational activity of Aleksander Korwin Gosiewski, the voivode of Smolensk, undertaken to expand the Catholic faith in the Grand Duchy of Lithuania, and to build the prestige of the Gosiewski family in the context of its aristocratic aspirations.

KEYWORDS: Grand Duchy of Lithuania, Gosiewski family, sacral foundations, Wieliz, the Jesuits, Smolensk, Daugavpils, Vitebsk, the Bridgettines, Brest.

Translated by Jan Paweł Gosiewski

Po podpisaniu 1 lipca 1569 r. aktu unii lubelskiej przez przedstawicieli Korony Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego, wielu przedstawicieli drobnej szlachty mazowieckiej przeniosło się na Litwę w poszukiwaniu nowych możliwości¹. Znaleźli się wśród nich także

¹ Szerzej na temat napływu polskiej szlachty na ziemie litewskie zob. M. Topolska, *Polacy w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII w. (przyczynek do dziejów polskiej emigracji na wschód w okresie staropolskim)*, „Lituano-Slavica Posnaniensia: studia historica” 2, 1987, s. 147-166; J. Jurkiewicz, *Osadnictwo polskie w Wiel-*

wywodzący się z ziemi łomżyńskiej Gosiewscy herbu Ślepowron. W stosunkowo krótkim czasie, zaledwie w jednym pokoleniu, udało się im osiągnąć niezwykle wysoką pozycję polityczną, społeczną i majątkową. Uznawani są dzięki temu za jeden z ważniejszych rodów litewskich, aspirujący, a niejednokrotnie nawet zaliczany do magnaterii². Liczne fundacje sakralne dokonane przez Aleksandra Korwin Gosiewskiego, wojewodę smoleńskiego, mogą być odbierane jako jeden z wyrazów tych jednoznacznie ukierunkowanych ambicji.

Główne spośród omawianych fundacji, czyli kolegia jezuickie w Smoleńsku, w Dyneburgu i w Witebsku, wpisujące się w kontreformacyjne działania Towarzystwa Jezusowego prowadzone na polu edukacji na przełomie XVI i XVII w., są stosunkowo dobrze znane. W wielu opracowaniach odnotowano także założenie przez Aleksandra i Ewę Gosiewskich klasztoru brygidek w Brześciu Litewskim³. Informacje

kim Księstwie Litewskim w świetle badań historycznych, „Acta Balto-Slavica” 22, 1994, s. 237-255.

² Szerzej na temat kryteriów, w oparciu o które można uznać, że dany ród przynależy do stanu magnackiego zob. A. Kersten, *Warstwa magnacka – kryterium przynależności*, [w:] *Magnateria polska jako warstwa społeczna*, red. W. Zapliński, A. Kersten, Toruń 1974, s. 11-12; E. Opaliński, *Elity władzy, elity prestiżu czy elity bogactwa?*, [w:] *Honestas et turpitudō. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, M. Kupczewska, K. Łopatecki, J. Urwanowicz, Białystok 2019, s. 31-40; J. Dziegielewski, *Magnaci – członkowie elity posiadający możliwość skutecznego wpływu na decyzje organów władzy Rzeczypospolitej*, tamże, s. 41-54; A. Rachuba, *Magnateria – specyfika litewska*, tamże, s. 55-74.

³ Informacje o nich znajdujemy w większości not biograficznych dot. Aleksandra Korwin Gosiewskiego: zob. K. Niesiecki, *Korona polska przy złotej wolności starożytnymi rycerstwa polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego klejnotami, naywyższemi honorami, heroicznym męstwem y odwagą, wytworną nauką a naypierwey cnotą, pobożnością y swiętobliwością ozdobiona*, t. 2, Lwów 1738, s. 272-273; S. Orgelbrand, *Encyklopedia Powszechna z ilustracjami i mapami*, t. 10, Warszawa 1862, s. 300-303; W. Kojalowicz, *Herbarz rycerstwa W[ielkiego] X[ięstwa] Litewskiego tak zwany Compendium, czyli o klejnotach albo herbach których familie stanu rycerskiego w prowincjach W[ielkiego] X[ięstwa] Litewskiego zażywiają*, Kraków 1897, s. 283; A. Boniecki, *Herbarz Polski*, cz. 1: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, t. 6, Warszawa 1903, s. 315; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 4, Warszawa 1907, s. 301; S. Herbst, *Gosiewski Aleksander*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny (PSB)*, t. 8, Wrocław 1960, s. 339-340. Fundacje dedykowane jezuitom są także wspomniane w opracowaniach dot. dziejów Towarzystwa Jezusowego: zob. S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. IV/3: *Kolegia i domy założone w drugiej dobie rządów Zygmunta III i za rządów Włady-*

dotyczące pozostałych, zdecydowanie mniejszych fundacji są jednak szczątkowe i rozproszone. Niniejszy artykuł stanowi próbę uporządkowania tej wiedzy oraz jej kompleksowego przedstawienia. Jego celem jest także wskazanie odpowiedzi na pytanie, czym owe fundacje były motywowane. Czy wynikały wyłącznie z przekonań religijnych fundatora oraz jego pobożności? Czy może stanowiły również swoiste publiczne potwierdzenie wysokiego statusu społecznego rodziny Gosiewskich i miały przyczynić się do budowania i umacniania jej prestiżu?

Wojewoda smoleński Aleksander Korwin Gosiewski, choć pochodził „z mało znanego domu [...] otworzył sobie drogę przez zasługi wojenne do województwa smoleńskiego i do innych godności”⁴, stając się jednocześnie jedną z najważniejszych osób kształtujących politykę Rzeczypospolitej względem Moskwy w pierwszej połowie XVII w. Za swoje zasługi otrzymał liczne dobra, wśród nich Biberowo oraz Głuszyce w województwie smoleńskim⁵. Ponadto został właścicielem wielu innych, niezwykle rozległych majątności: Porzecza (ok. 2500 km²) i gruntów o powierzchni 240 włók (tj. prawie 45 km²) w ujeździe smoleńskim, terenów w ujeździe białskim, rozciągających się na powierzchni co najmniej 180 mil kwadratowych (ok. 9 tys. km²), a także 57 wsi oraz pustoszy położonych przy Michajłowie, ostrogu wybudowanym niedaleko Smoleńska⁶. Pozwoliło mu to na osiągnięcie pozycji jednego

ślawa IV. 1608-1648, Kraków 1905; T e n ż e, *Jezuici w Polsce: w skróceniu*, Kraków 1908. Szerzej o kolegium jezuitów w Witebsku zob. W. B o b e r s k i, *Architektura kościoła i kolegium jezuitów w Witebsku*, „Roczniki humanistyczne” 50, 2002, z. 4, s. 323-366, zaś o klasztorze brygidek w Brześciu Litewskim zob. M. B o r k o w s k a, *Miscellanea brygitańskie: składkowa fundacja w Brześciu*, „Nasza Przeszłość” 91, 1991, s. 331-336.

⁴ E. R y k a c z e w s k i, *Relacje nuncyuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, t. 2, Berlin-Poznań, 1864, s. 252.

⁵ Zob. Biblioteka Jagiellońska (BJ), rkps. 906, s. 7, [za:] J. B r o d a c k i, *Danina na folwark Głuszyce*, <https://smolencium.alchymista.pl/danina-na-folwark-gluszyce>, 2013, dostęp: 30.11.2022; *Volumina Legum*, t. 3, Petersburg 1859, s. 398; K. N i e s i e c k i, *Korona polska...*, t. 2, s. 273; F. S i a r c z y Ń s k i, *Obraz wieku panowania Zygmunta III króla polskiego i szwedzkiego, czyli obraz stanu, narodu i kraju*, t. 1, Poznań 1843, s. 150; S. U r u s k i, *dz. cyt.*, s. 301.

⁶ Zob. A. R a c h u b a, *Metryka litewska: rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, województwo smoleńskie 1650 r.*, Warszawa 2009, s. 18-20. Dla przedstawionych w niniejszym artykule obliczeń przyjęto, że 1 włoka to ok. 18 ha, a 1 mila to ok. 7 km. Warto zauważyć, że objęte po zmarłym w 1633 r. Mikołaju Gosiewskim ziemie w powiecie bielskim, które Aleksander w 1637 r. przekazał witebskim jezui-

z głównych posiadaczy ziemskich w województwie. Jego majątek obejmował co prawda głównie tereny leśne i nieużytki, a nawet bagna, niemniej sama należąca do niego ziemia uprawna miała powierzchnię przekraczającą tysiąc włók (tj. ok. 180 km²)⁷. Był również właścicielem Wołczyzna w powiecie brzeskim i innych posiadłości na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego. Poza starostwami wieliżskim, puńskim i kupiskim posiadał także starostwa markowskie i bielskie oraz dzierżawę koniuchowską i wiszniewską⁸.

Znaczną część tego ogromnego majątku, „swoją fortuną z Bogiem się dzieląc”⁹, Aleksander Korwin Gosiewski przeznaczył na rzecz fundacji pobożnych. W dalszej części artykułu zostaną one kolejno omówione, natomiast w tym miejscu warto wyjaśnić, jak należy rozumieć to pojęcie. W omawianym kontekście fundacja jest bowiem swoistą instytucją, ustanawianą w oparciu o określony przez jej założyciela majątek, który jest przeznaczony zarówno na jej utworzenie, jak i na jej dalsze funkcjonowanie. Fundator określał w akcie fundacyjnym nie tylko cel, dla którego powoływał ją do istnienia, lecz także ustalał zasady administrowania powierzonymi jej dobrami¹⁰. W przypadku fundacji sakralnych, nazywanych też pobożnymi, oczywistym jest, że cel ich istnienia był bezpośrednio związany z szeroko rozumianą działalnością Kościoła, zarówno tą podstawową: duszpasterską i liturgiczną, jak również dobroczynną oraz, tak ważną w czasach kontrreformacji, edukacyjną.

Co do zasady podstawą prawną ustanowienia fundacji było złożone przez fundatora oświadczenie, w którym wskazywał jej cel oraz wyrażał wolę przeznaczenia określonego majątku na jej potrzeby. Tworzenie fundacji na gruncie rozwijającego się w kolejnych wiekach prawa polskiego podlegało różnym regulacjom i licznym ograniczeniom, mającym na celu niedopuszczenie do nadmiernego wzrostu majątku

tom, mogły mieć powierzchnię przekraczającą 29 tys. km², tj. zbliżoną do obecnego województwa wielkopolskiego (zob. W. B o b e r s k i, *dz. cyt.*, s. 325).

⁷ A. R a c h u b a, tamże, s. 20. Zob. także: С. Д у м и н, *Смоленское воеводство в составе Речи Посполитой в 1618-1654 гг. (по материалам Литовской метрики)*, [w:] *Смоленская шляхта*, ред. Б. Ф е д о р о в, т. 1, Москва 2006, s. 67, [za:] E. P a t o k a, *dz. cyt.*, s. 89.

⁸ Zob. A. B o n i e c k i, *dz. cyt.*, s. 315.

⁹ K. N i e s i e c k i, *Korona polska...*, t. 2, s. 273.

¹⁰ Zob. W. W ó j c i k, *Fundacja*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 760-761.

kościelnego. Konstytucja z 1635 r. pozwalała na fundowanie obiektów sakralnych z własnego majątku ziemskiego zarówno świeckim, jak i duchownym, zastrzegając jednocześnie konieczność poświadczenia, że oddawany fundacji majątek przekazywany jest z własnej pobożności oraz hojności, bez oczekiwania czegokolwiek w zamian, a także potwierdzenia, że tworząc ją nie działa się przeciwko tejże konstytucji oraz prawu pospolitemu. Przekazywany na rzecz tworzonej fundacji majątek musiał być wolny od jakichkolwiek obciążeń. Nie zachowanie wymaganych warunków czyniło fundację nieważną z mocy prawa, z zastrzeżeniem możliwości uzyskania zezwolenia na jej utworzenie ze strony władz¹¹.

Odrębną kwestią są powody, dla których fundatorzy podejmowali inicjatywy powoływania nowych fundacji sakralnych. Z całą pewnością niezwykle ważną, często najistotniejszą kwestią była ich nadzieja na otrzymanie w ten sposób łask potrzebnych do zbawienia duszy i osiągnięcia radości życia wiecznego. Fundacja pobożna jako swoisty dar stanowiący zadośćuczynienie za grzechy była w swojej istocie aktem wyjednującym przebaczenie. Niejednokrotnie fundowany obiekt sakralny był miejscem, w którym odbywać się miały nabożeństwa i modlitwy w intencji założyciela oraz jego najbliższych, często w wymiarze ekspiacyjnym, ukierunkowanym na wyblaganie przebaczenia za uczynki popełnione podczas życia doczesnego. Nie można jednak pomijać tego, że szeroko zakrojona działalność fundacyjna miała też na celu podkreślanie i umacnianie własnej pozycji społecznej oraz budowanie prestiżu swojego rodu. Najwięcej fundacji sakralnych w Wielkim Księstwie Litewskim powstało z inicjatywy najpotężniejszych rodów, m.in. Sapiechów i Radziwiłłów. Oczywiste jest wobec tego, że zarówno pozostałe rody magnackie, jak też aspirujące do bycia uznawanymi za takie, podejmowały w miarę posiadanych możliwości starania w tym obszarze¹².

¹¹ Zob. D. M a k i ł ł a, *Fundacje staropolskie. Aspekty prawne ich powoływania oraz istnienia*, [w:] *Fundator i mecenas. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII w.*, red. E. D u b a s - U r w a n o w i c z, J. U r w a n o w i c z, Białystok 2011, s. 11-20.

¹² Więcej o motywach podejmowania fundacji sakralnych zob. B. G r y k o, *Fundacje sakralne Kazimierza Leona Sapiehy. Kontynuacja budowy prestiżu Lwa Sapiehy?*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim*, t. 1: *Kultura – instytucje – gospodarka w XVI-XVIII stuleciu*, red. K. Ł o p a t e c k i, W. W a l c z a k, Białystok 2007, s. 403-414; K. S t o j e k - S a w i c k a, *Okoliczności i motywy sakralnych inicjatyw fundacyjnych*

Aleksander Korwin Gosiewski był synem Jana, szlachcica pochodzącego z Gosi w powiecie zambrowskim. W drugiej połowie XVI w. Jan przeniósł się wraz ze swoim bratem Marcinem na Litwę. Tam osiadł w powiecie oszmiańskim dając początek jednej z dwóch litewskich gałęzi rodu Gosiewskich¹³. Żoną Aleksandra była Ewa z Paców herbu Gozdawa, córka Mikołaja, podkomorzego brzeskiego i Zofii Agaty Sapieżanki herbu Lis. Miał z nią czterech synów: Jerzego, Krzysztofa, Mikołaja i Wincentego, oraz trzy córki: Zuzannę, Helenę i Annę¹⁴. Spośród jego synów jedynie Wincenty, hetman polny litewski, doczekał się potomstwa – z Magdaleną z Konopackich herbu Odwaga miał dwie córki: Teresę i Zofię, a także jednego syna: Karola, który prawdopodobnie nie dożył jednak wieku dorosłego¹⁵.

rodu Radziwiłłów nieświeskich w XVIII wieku, [w:] *Fundator i mecenas. Magnateria Rzeczypospolitej...*, s. 207-217; B. Gryko-Andrejuk, *Okoliczności i motywy sakralnych fundacji sapieżyńskich w XVII wieku*, „*Studia podlaskie*” 20, 2012, s. 75-89. Szerzej o fundacjach sakralnych w Wielkim Księstwie Litewskim zob. A. Baranowski, *Między Rzymem a Wilnem. Magnackie fundacje sakralne w Wielkim Księstwie Litewskim w czasach kontrreformacji na tle polityki dynastycznej w Europie Środkowej*, Warszawa 2006.

¹³ A. Boniecki, *dz. cyt.* s. 315; S. Uruski, *dz. cyt.*, s. 299-300; Zob. także: J. Wiśniewski, *Początek i rozwój nowego osadnictwa w ziemi łomżyńskiej w końcu XIV i w XV wieku*, „*Studia Łomżyńskie*” 1, 1989, s. 99.

¹⁴ W. Kojalowicz, *dz. cyt.*, s. 283; K. Niesiecki, *Korona polska...*, t. 2, s. 273; S. Herbst, *dz. cyt.*, s. 340; S. Uruski, *dz. cyt.* s. 301. Warto zauważyć, że Jerzy Korwin Gosiewski, najstarszy syn Aleksandra, jest w większości opracowań pomijany, z uwagi na to, że zmarł w młodym wieku już w 1622 r. (zob. K. Krzyżewski, *Pamiętka nieśmiertelna sławnej pamięci [...] Jerzemu Corwinowi Gosiewskiemu od cnót wieku jego własnych, na żalobnych pyramidach, w wieczności poświęcona, a Wielmożnemu [...] Alexandrowi Corwinowi Gosiewskiemu [...] smętnemu rodzicowi na utulenie żalu ofiarowana*, [b.m.] 1622. Ponadto Zuzanna bywa niekiedy nazywana Zofią (zob. K. Niesiecki, *Korona polska...*, t. 4, Lwów 1743, s. 23; S. Uruski, tamże).

¹⁵ S. Orgelbrand, *dz. cyt.*, s. 303-313; A. Przyboś, *Gosiewski Wincenty*, [w:] PSB, t. 8, Wrocław 1960, s. 343-347. Należy wyjaśnić, że biskup smoleński Bogusław Korwin Gosiewski, wskazywany błędnie w większości opracowań jako syn Wincentego i Magdaleny Konopackiej, w rzeczywistości był synem Macieja, starosty łódzkiego i generała artylerii litewskiej, oraz Małgorzaty Szwabówny herbu Jastrzębiec, natomiast synem hetmana Wincentego był zapomniany przez późniejsze pokolenia Karol, urodzony jako pogrobowiec prawdopodobnie w kwietniu 1663 r. (zob. J. Gosiński, *Biskup smoleński Bogusław Korwin Gosiewski (1669-1744): zarys biografii*, „*Rocznik Lituanistyczny*” 9, 2023 – w druku). Wywodząca się od Aleksandra gałąź rodu Gosiewskich wygasła wraz ze śmiercią jego jedyne wnuka Karola.

Dokładna data urodzenia Aleksandra nie jest znana; przyjmuje się, że przyszedł na świat pomiędzy rokiem 1570 a 1575. Stosunkowo wcześniej podjął służbę na dworze Lwa Sapiehy, sprawującego od 1589 r. urząd kanclerza wielkiego litewskiego. Już w 1596 r. został mianowany pierwszym regentem kancelarii litewskiej. Pełniąc tę podlegającą bezpośrednio kanclerzowi funkcję odpowiadał za prowadzone w niej księgi Metryki Litewskiej, a także nadzorował wykonanie ich kopii¹⁶.

Jako bliski współpracownik Sapiehy angażował się bezpośrednio w prowadzone przez niego działania dyplomatyczne, dzięki czemu wyspecjalizował się w sprawach dotyczących relacji Rzeczypospolitej z państwem moskiewskim, co miało istotne znaczenie dla jego dalszej kariery. W 1599 r. uczestniczył w przyjęciu przybyłego z Moskwy poselstwa, a zaledwie rok później, już jako starosta wieliżski, udał się tam wraz z poselstwem Sapiehy i odpowiadał za przygotowanie projektu negocjowanego porozumienia. W 1602 r. brał udział w wyznaczaniu granicy w rejonie Wieliża, a gdy doszło do sporów granicznych i ataku na jego starostwo skutecznie odparł uderzenie, dając się poznać jako dobry wojownik i sprawny dowódca. Podczas wojny ze Szwecją o Infanty dowodził oddziałem piechoty w stoczony 27 września 1605 r. bitwie pod Kircholmem¹⁷.

W 1606 r. Aleksander Korwin Gosiewski był wielkim posłem w poselstwie odprowadzającym do Moskwy Marynę Mniszchównę, narzeczoną Dymitra Samozwańca. Po objęciu przez niego tronu podjął rokowania dotyczące przymierza, jednak po przeprowadzonym przez Wasyla Szujskiego zamachu stanu został uwięziony. Wolność odzyskał dopiero w 1608 r. po podpisaniu rozejmu. Po powrocie na Litwę stał się gorącym zwolennikiem zbrojnej interwencji w Moskwie. W lipcu 1609 r. zorganizował wyprawę na Wielkie Łuki, a następnie w 1610 r. wziął udział w oblężeniu Smoleńska. Jeszcze tego samego roku zdobył twierdzę w Białej i obronił ją przed atakiem wojsk moskiewskich i szwedzkich. Po otrzymaniu 10 sierpnia 1610 r. urzędu referendarza wielkiego litewskiego udał się do zdobytej przez hetmana Żółkiewskiego Moskwy. Został tam przez niego wyznaczony na dowódcę wojsk polskich na Kremlu, uzyskując jednocześnie dostęp do licznych moskiewskich

¹⁶ A. Dubonis, D. Antanavičius, R. Ragauskienė, R. Šmigelskytė-Stukienė, *The Lithuanian Metrica: History and Research*, Boston 2020, s. 74.

¹⁷ S. Herbst, *dz. cyt.*, s. 339.

dokumentów dyplomatycznych. Kiedy w marcu 1611 r. w zajętej Moskwie wybuchło powstanie próbował powstrzymać walki, jednak gdy położenie polskiej załogi stało się beznadziejne, podjął decyzję o spaleniu znacznej części drewnianego miasta. Po kilku miesiącach przekazał dowództwo nad polskim garnizonem Mikołajowi Strusiowi, staroście lubeckiemu, po czym z początkiem 1612 r. wrócił do kraju. W 1615 r. został mianowany pisarzem wielkim litewskim. Dowodząc odsieczą w roku 1616 bronił Smoleńska przed wojskami moskiewskimi. Jako komisarz wyznaczony do układów pokojowych 11 grudnia 1618 r. podpisał rozejm w Dywilinie¹⁸.

Pierwszą odnotowaną fundacją pobożną Aleksandra Korwin Gosiewskiego był kościół parafialny św. Michała Archanioła w Kupiszkach w powiecie wilkomierskim. Wraz z przyległymi dobrami stanowiły one starostwo niegrodowe, należące w latach 1568-1610 do rodziny Naruszewiczów. Byli oni ewangelikami, co wyjaśnia dlaczego tak długo nie został tam zbudowany kościół katolicki. W 1610 r. starostą mianowany został Krzysztof Mikołaj Dorohostajski, marszałek wielki litewski¹⁹. Po jego śmierci w roku 1615 król Zygmunt III Waza podarował starostwo kupiskie Aleksandrowi Gosiewskiemu²⁰. Od razu zatroszczył się on o dobro duchowe miejscowej ludności i już 13 czerwca 1616 r. uzyskał królewską zgodę na wybudowanie drewnianego kościoła w powołanej tam parafii, dzięki czemu „*cum maiori honore cultus Divini Officia Sacra rite peragi et admistrari possint*”²¹.

¹⁸ Tamże; S. Orgelbrand, *dz. cyt.*, s. 300-302. Zob. także: W. Polak, *O Kreml i Smoleńszczyznę. Polityka Rzeczypospolitej wobec Moskwy w latach 1607-1612*, Toruń 2014, s. 199-340; K. Łopatecki, *Pierwszy poetycki traktat wojskowy z mapą – Jana Kunowskiego „Odsiecz smoleńska”. Wykorzystanie kartografii w działaniach operacyjnych (1616-1617)*, „Rocznik Lituanistyczny” 4, 2018, s. 41-75.

¹⁹ A. Totoris, *Kupiškio seniūnija XVI-XVII amžiais*, [w:] *Kupiškis. Gamtos ir istorijos puslapias*, Kupiškis 2009, s. 131-137 i 146.

²⁰ K. Żojdź, *Stronnictwo Zygmunta III Wazy w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1603-1621*, praca doktorska obroniona w 2018 r. na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, s. 160. Zob. także A. Baliulis, *Iš Kupiškio bažnyčios ir parapijos istorijos*, [w:] *Kupiškio kraštas*, Vilnius 1997, s. 65-66.

²¹ Biblioteka Czartoryskich (BCz), sygn. 1777/IV, s. 784-786; Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (LMAVB), Rankraščių Skyrius, f. 43, b. 204, s. 334v-335v, nr 380. Zob. także: W. Przyalgowski, *Żywoty biskupów wileńskich*, t. 2, Sankt Petersburg 1860, s. 100; M. Paknys, *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK: Bažnytinės architektūros užsakymai*, Vilniaus 2003, s. 160; M. Jučas, *Lietuvos*

W akcie fundacyjnym Gosiewski prosił przyszłego proboszcza o stałą, cotygodniową modlitwę w swojej intencji. Polecał również, aby posiadał on umiejętność nauczania wiernych chrześcijańskiej pobożności, a także zobowiązywał go w sumieniu, aby nie śmiał pobierać zapłaty za sprawowanie sakramentów. Fundator zadbał oczywiście o właściwe uposażenie nowego kościoła, zapisując na jego rzecz wieś Pirogi o powierzchni 10 włók, ze wszelkimi pożytkami, łąkami i jeziorami, a także 2 włóki ziemi w samych Kupiszkach i kolejne 10 włók we wsi Dewolany *vel* Plunduki²².

Aleksander Korwin Gosiewski sprawował urząd starosty kupiskiego do 3 sierpnia 1636 r., kiedy na polecenie króla Władysława IV Wazy przekazał starostwo Wilhelmowi Tyzenhauzowi²³. W tym samym roku 4 sierpnia fundacja została ponownie potwierdzona²⁴. Kościół w Kupiszkach z uwagi na bardzo zły stan zachowania po ponad wieku funkcjonowania został odrestaurowany w 1746 r. przez ówczesnego starostę Benedykta Tyzenhauza, wojewodzica mściśławskiego. Był wtedy również ponownie konsekrowany, jednak zachował swoje wcześniejsze wezwanie. Uległ zniszczeniu w pożarze 14 sierpnia 1781 r.²⁵.

Zanim jeszcze Aleksander Gosiewski mianowany został wojewodą smoleńskim, ufundował w tym mieście kolegium jezuickie. Towarzystwo Jezusowe (*Societas Jesu*, SJ) powołał do istnienia św. Ignacy Loyola w 1534 r. Chciał, by rozprzestrzeniającym się w XVI w. herezjom przeciwstawiało się ono posłuszeństwem wobec papieża i Kościoła, wysokim poziomem edukacji, pozwalającym na rozumienie otaczającego świata i na podejmowanie z nim dialogu, jak również obecnością zakonników wśród elit politycznych i społecznych. Do Polski zaprosił jezuitów w 1564 r. biskup warmiński, późniejszy kardynał Stanisław Hozjusz, natomiast działalność na Litwie rozpoczęli po przy-

parapijų fundacijų XV-XVIII a. (Vilniaus vyskupija), „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis” 26, 2005, s. 31.

²² BCz, tamże; LMAVB, tamże; M. Jučas, tamże.

²³ A. Totoris, *dz. cyt.*, s. 133 i 147.

²⁴ Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), f. 694, ap. 1, b. 4584, l. 1; LVIA f. 1671, ap. 4, b. 373, l. 88-87v.

²⁵ A. Baliulis, *dz. cyt.*, s. 68; D. Klajumienė, *Kupiškio Kristaus Žengimo į dangų bažnyčios architektūra ir dailės kūriniai*, [w:] *Kupiškio kraštas. Lietuvos valsčiai*, Vilnius, 2016, s. 335. Po odbudowaniu kościoła posiadane przywileje 16 sierpnia 1793 r. zostały ponownie „do ksiąg ziemskich województwa wileńskiego spraw wieczystych przyjęt[e] y wpisane[ę]” (zob. LVIA, Senieji Aktai, 4238, l. 3423).

byciu w 1570 r. do Wilna. Już w 29 października 1579 r. prowadzone przez nich kolegium po uzyskaniu zgody papieża Grzegorza XIII zostało przekształcone w Akademię Wileńską²⁶.

Prowadząc działalność ukierunkowaną na umacnianie obecności Kościoła w świecie, jezuita byli obecni blisko ośrodków władzy świeckiej, niejednokrotnie mając możliwość oddziaływania na podejmowane w nich decyzje. Oczywiście jest wobec tego, że podczas prowadzonego przez króla Zygmunta III od 1609 r. oblężenia Smoleńska wspierali go pełniąc rolę kapelanów obozowych²⁷. Dzień po zdobyciu miasta, 14 czerwca 1610 r., inaugurowali działalność misji, celebrując na zamku uroczyste nabożeństwo dziękczynne i mszę św. W kolejnych latach pełnili posługę duszpasterską podtrzymując na duchu jego załogę²⁸.

Po podpisaniu 11 grudnia 1618 r. kończącego wojnę moskiewską rozjemcu w Dywilinie, Aleksander Korwin Gosiewski w latach 1619-1621 wybudował w Smoleńsku drewniany kościół pod wezwaniem św. Zbawiciela oraz kolegium jezuickie. Uposażył je gruntami o powierzchni 60 łanów w znajdującej się przy granicy moskiewskiej niewielkiej wsi Pniewo²⁹. Fundacja została zatwierdzona 22 czerwca 1622 r. przez króla Zygmunta III Wazę³⁰, a kolegium zostało otwarte w 1623 r. Kierowała do niego swoich synów licznie przybywająca do województwa smoleńskiego szlachta z Korony i Litwy, więc już rok później konieczne było jego powiększenie. W tym celu Aleksander Gosiewski zakupił sąsiadujące grunty i przekazał je jezuitom. W 1625 r. kolegium podzielono na pięć klas, w których wykładano nauki humanistyczne, gramatykę i retorykę. Po zawartym w 1634 r. pokoju w Polanowie kolegium, również dzięki hojności wojewody smoleńskiego oraz jego żony, nadal intensywnie się rozwijało. Przetrwało aż do zdobycia Smoleńska przez Moskwę w 1654 r.³¹.

²⁶ S. Załęski, *Jezuici w Polsce: w skróceniu...*, s. 4-12 i 16.

²⁷ Szerzej na ten temat zob. także: A. Mariani, *Aktywność jezuickich kapelanów nadwornych prowincji litewskiej. Między ustawodawstwem zakonnym a praktyką*, „Rocznik Lituanistyczny” 1, 2015, s. 37-82.

²⁸ S. Załęski, *Jezuici w Polsce...*, t. IV/3, s. 1092-1098.

²⁹ Tamże, s. 1098. Zob. także: D. Kupisz, *Smoleńsk 1632-1634*, Warszawa 2001, s. 22-23; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, red. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 626.

³⁰ *Metryka Litewska (ML)* 96, l. 380v-383v, [za:] M. Paknyś, *dz. cyt.*, s. 161.

³¹ S. Załęski, *Jezuici w Polsce...*, t. IV/3, s. 1101-1102. Zob. także *ML* 108, k. 252-253, [za:] A. Rachuba, *Metryka litewska: rejestry podymnego...*, s. 31. Ostatni

Kolejną fundacją pobożną Aleksandra Gosiewskiego był kościół w należącej do dóbr królewskich wsi Udria w powiecie trockim. Była ona położona na terenie starostwa puńskiego, powierzonego Gosiewskiemu w 1618 r. Choć była zamieszkaana przez sporą grupę ludności, to nie posiadała wówczas własnego kościoła: najbliższy znajdował się w położonych kilkanaście kilometrów dalej Puniach. Aleksander, kierowany „żarliwym pragnieniem oddania czci Bogu i świętym”, postanowił wraz z żoną erygować w Udrii nową parafię i wybudować kościół „*honorem Sanctissimæ Trinitatis, sub titulo Beati Vincenti Martyris*”, aby powstrzymać rozprzestrzeniające się w okolicy herezje, które „*animos quorunda infectus [...] erroribus implicantes factis, in partes trahunt suas [et] animabus adferant deterimentum*”³². Fundacja została potwierdzona 25 sierpnia 1623 r. przez króla Zygmunta III³³, natomiast dwuwieżowy kościół, którego wezwanie z pewnością było związane z patronem Wincentego Korwin Gosiewskiego, najmłodszego syna Aleksandra i Ewy, urodzonego ok. roku 1620, został ukończony prawdopodobnie dwa lata później³⁴. Poza placem we wsi Bartkowi-cze, przeznaczonym na budowę kościoła oraz budynków parafialnych, uposażenie objęło ziemię o powierzchni 40 włók wraz z jeziorem nazywanym *Stramzdalis* oraz z dwiema łąkami nad rzeką Dawiną. Podobnie jak w przypadku pierwszej fundacji w Kupiszkach fundato-

zapis Aleksandra Gosiewskiego na rzecz kolegium jezuitów w Smoleńsku miał miejsce 20 marca 1639 r., tuż przed jego śmiercią. Prawdopodobnie właśnie wtedy przekazał Towarzystwu Jezusowemu wieś Śmiłowicze na utrzymanie altarii w smoleńskim kościele św. Michała Archanioła, w którym pochowany został jego brat Mikołaj (zob. ML 107, l. 270v-272r, [za:] M. Paknys, tamże; ML 108, k. 635-635v, [za:] A. Rachuba, tamże).

³² BCz, sygn. 1777/IV, s. 881-884; LMAVB, RS, f. 43, b. 204, s. 364v-365v, nr 417. Zob. także P. Biržys, *Lietuvos miestai ir miesteliai*, t. 1: *Alytaus apskritis: dzūkų kraštas*, Kaunas, 1931, s. 227-228. Informacje, że fundatorem kościoła w Udrii był Aleksander Gosiewski znajdują się w licznych opracowania. Nie wskazują jednak bezpośrednio wspomnianego aktu fundacyjnego (zob. W. Przałgoski, *dz. cyt.*, s. 100; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 12, Warszawa 1892, s. 744; J. Totoraitis, *Sūduvos Suvalkijos istorija*, cz. 1, Kaunas 1958, s. 504-505; B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, t. 2: *Vilkaviškio vyskupija*, Chicago 1982, s. 316-318; Tenże, *Mūsų Lietuva*, t. 3, Vilnius 1991, s. 574-577).

³³ BCz, tamże; LMAVB, tamże. Zob. także P. Biržys, tamże; M. Jučas, *dz. cyt.*, s. 40.

³⁴ P. Biržys, tamże, s. 229-300; V. Kamuntavičienė, *Simno dekanato parapijų padėtis XVII a. antrojoje pusėje*, „Lietuvos istorijos metraštis” 1, 2010, s. 48.

rzy wskazywali na potrzebę nauczania wiernych przez przyszłych duchownych pełniących w Udrii służbę Bożą prawdziwej i szczerzej pobożności, a także szacunku dla Boga i jego świętych oraz zasad wiary rzymskokatolickiej. Zobowiązywali ich ponadto, aby byli gorliwi, a także żeby potrzebne dla zbawienia dusz sakramenty sprawowali z najwyższą starannością, nie wając się żądać niczego w zamian, lecz zadawalając się tym, co wierni sami ofiarują³⁵.

W połowie XVII w. kościół został wyremontowany i zasilony dodatkowym funduszem przez hetmana Wincentego Korwin Gosiewskiego³⁶, który objął starostwo puńskie po śmierci starszego brata Krzysztofa w 1643 r. Podczas wizytacji diecezjalnej przeprowadzonej w 1669 r. wskazano jednak, że jego stan był już ponownie bardzo zły: fundamenty były naruszone, dach dziurawy, a w środku były tylko dwa ołtarze³⁷.

Niewątpliwie niezwykle ważną rolę w kształtowaniu katolickiej duszy Rzeczypospolitej odgrywały zakony żeńskie. Zwłaszcza w okresie po soborze trydenckim miał miejsce swoisty radykalizm życia zakonnego, przekładający się na jego dynamiczny rozwój. Wiele rodzin szlacheckich, w tym także tych zaliczanych do magnaterii, kierowało swoje córki na drogę życia w wybranej wspólnotcie, jak również wspierało coraz liczniejsze klasztory finansowo³⁸. Maryna Pacówna, rodzona siostra Ewy z Paców Gosiewskiej, żony Aleksandra, była brygidką³⁹. Zapewne właśnie dlatego Gosiewscy w 1623 r. ufundowali temu zgromadzeniu kościół i klasztor w Brześciu Litew-

³⁵ BCz, sygn. 1777/IV, s. 881-884; LMAVB, RS, f. 43, b. 204, s. 364v-365v, nr 417. Zob. także P. B i r ż y s, *dz. cyt.*, s. 227-228.

³⁶ BCz, sygn. 1775, l. 2607-2610. Zob. także M. P a k n y s, *dz. cyt.*, s. 161.

³⁷ V. K a m u n t a v i c i e n e, *dz. cyt.*, s. 48.

³⁸ M. B o r k o w s k a, *Zakony żeńskie w Polsce w okresie potrydenckim*, [w:] *Zakony i klasztory w Europie Środkowo-Wschodniej X-XX wiek*, red. H. G a p s k i, J. K ł o c z o w s k i, Lublin 1999, s. 199-200 i 229-230. Szerzej na temat dziejów zgromadzeń żeńskich, ich codziennego funkcjonowania, a także znaczenia dla rozwoju społecznego Rzeczypospolitej Obojga Narodów zob. także: T a ż, *Życie codzienne klasztorów żeńskich w XVII-XVIII wieku*, Warszawa 1996; T a ż, *Panny siostry w świecie sarmackim*, Warszawa 2002; T a ż, *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej*, Lublin 2010.

³⁹ T a ż, *Miscellanea brygitańskie...*, s. 331-332; J. M a r c z e w s k i, *Ad duos illustres appendix: córki szlacheckie Kasprowi Niesieckiemu i Adamowi Bonieckiemu nieznanie*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 93, 2010, s. 103. Należy podkreślić, że Maryna Pacówna w niektórych opracowaniach nazywana jest Marianną (zob. J. W o l f f, *Pacowie: materyjały historyczno-genealogiczne*, Petersburg 1885, s. 95-96).

skim, a także oddali do niego swoją córkę Annę. Warto odnotować, że był to pierwszy dom zakonny reguły św. Brygidy w Wielkim Księstwie Litewskim⁴⁰.

Zakon Najświętszego Zbawiciela (*Ordo Sanctissimi Salvatoris Sanctæ Brigittæ*, OSsS) został założony w 1346 r. przez św. Brygidę szwedzką, uznaną współcześnie za jedną z patronek Europy. Jego działalność potwierdzona została 5 sierpnia 1370 r. przez papieża Urbana V. Najważniejszymi elementami duchowości brygidek, uformowanymi na gruncie zasad życia mniszego i powiązanej z nimi teologii życia ascetycznego i mistycznego, były cnoty miłości, pokory i posłuszeństwa. Cechowało go również szczególne nabożeństwo do męki Zbawiciela oraz kult Najświętszego Sakramentu. Przede wszystkim był to jednak zakon o charakterze maryjnym, podkreślający znaczenie czci do Matki Bożej⁴¹.

Fundusz na kościół oraz na klasztor brygidek w Brześciu Litewskim został ustanowiony przez wojewodę smoleńskiego Aleksandra Gosiewskiego i jego żonę Ewę z Paców 8 maja 1623 r.⁴². Zarówno sam klasztor, jak i drewniany kościół pod wezwaniem Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny⁴³ zostały jednak faktycznie wybudowane co najmniej kilka miesięcy wcześniej: w akcie potwierdzającym fundację są wspomniane jako już istniejące. Ponadto w jego treści przywołany jest również inny dokument z 16 lipca 1621 r., w którym Gosiewscy zobowiązali się do przekazania środków na rzecz klasztoru oraz na jego uposażenie⁴⁴.

Pierwsze starania zmierzające do utworzenia w Brześciu domu zakonnego dla panien z rodzin szlacheckich z Podlasia i Litwy zostały podjęte już w 1614 r. Wspomniana Maryna Pacówna, która w 1623 r. została starszą, czyli tymczasową przełożoną, a później pierwszą księnią brzeskiego klasztoru, została wtedy wysłana z Lublina dla rozpoznania możliwości erygowania tam nowego domu dla swojego zgro-

⁴⁰ Zob. M. Borkowska, *Zakony żeńskie w Polsce w okresie potrydenckim...*, s. 200.

⁴¹ Zob. J. Swastek, *Święta Brygida Szwedzka i Zakon Najświętszego Zbawiciela ze szczególnym uwzględnieniem klasztorów na ziemiach polskich*, Lublin 1986, s. 110, 115-128, 134.

⁴² Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Archiwum Warszawskie Radziwiłłów (AR), dz. VIII, sygn. 354.

⁴³ ML 113, l. 368r-370v, [za:] M. Paknyś, *dz. cyt.*, s. 160-161.

⁴⁴ AGAD, AR, dz. VIII, sygn. 354; M. Borkowska, *Miscellanea brygitańskie...*, s. 333.

madzenia⁴⁵. Niewykluczone, że już w 1614 r. Jan Pocięj, podsędek brzeski oraz jego żona Katarzyna przekazali na potrzeby przyszłego klasztoru św. Brygidy plac w Brześciu Litewskim, na którym osiem lat później został wybudowany. Również to, że Aleksander i Ewa Gosiewscy w dokumencie z 1623 r. wymieniają wiele osób, które złożyły się na właściwą fundację wskazuje, że była ona przygotowywana i wspierana przez co najmniej kilka rodzin⁴⁶.

Z treści aktu fundacyjnego klasztoru brygidek w Brześciu Litewskim wynika, że jego fundatorzy, Aleksander Korwin Gosiewski i jego żona Ewa z Paców założyli go dla swojej córki Anny, którą przeznaczili „na wieczną służbę Panu Bogu w stanie czystym panięńskim w zakonie tym zaraz po jej urodzeniu”⁴⁷. Co więcej, oświadczyli, że gdyby nie dożyła ona do złożenia profesji zakonnej, to w jej miejsce oddadzą do klasztoru drugą córkę. W świetle obowiązujących od soboru trydenckiego przepisów, wymagających dobrowolnej decyzji osoby składającej śluby zakonne oraz małżeńskie pod rygorem ich nieważności w przypadku działania pod przymusem, dotrzymanie tego zobowiązania bez zgody zainteresowanej było niemożliwe⁴⁸. Należy wobec tego przyjąć, że Anna Gosiewska samodzielnie postanowiła wypełnić wolę swoich rodziców: nie tylko złożyła bowiem śluby zakonne, ale później, jako córka fundatorów, została przeoryszą w omawianym domu zakonnym⁴⁹.

⁴⁵ J. Swastek, *dz. cyt.*, s. 326; M. Borkowska, tamże, s. 331-333. Zob. także J. Wolff, *Pacowie...*, s. 95-96.

⁴⁶ AGAD, AR, dz. VIII, sygn. 354; M. Borkowska, tamże, s. 332-334. Prawdopodobnie z tego powodu w niektórych opracowaniach jako fundatorzy klasztoru brygidek w Brześciu wskazywani są Jan i Katarzyna Pocięjowie, a sama fundacja datowana jest na 1614 r. lub na 1621 r. (zob. J. Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie. Od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno 1912, s. 265; J. Swastek, tamże). W innych jednak, choć bez określenia roku jej dokonania, fundacja ta jest przypisywana jednoznacznie Aleksandrowi Gosiewskiemu (zob. W. Przyłogowski, *dz. cyt.*, s. 100; S. Orgelbrand, *dz. cyt.*, s. 303).

⁴⁷ AGAD, tamże. Zob. także M. Borkowska, tamże, s. 333.

⁴⁸ M. Borkowska, *Życie codzienne klasztorów...*, s. 14-16.

⁴⁹ Anna Korwin Gosiewska, córka Aleksandra i Ewy z Paców, nie zmarła pomiędzy swoją profesją a najbliższą elekcją (zob. M. Borkowska, *Miscellanea brygitańskie...*, s. 336), lecz została przełożoną klasztoru reguły św. Brygidy w Brześciu, choć prawdopodobnie nie bezpośrednio po Marynie Pacównie. Jest wymieniona jako prze-

Klasztor w Brześciu od chwili powstania bardzo intensywnie się rozwijał. Już w 1624 r. brzeskie brygidki mogły wysłać kilka siostr do nowego klasztoru w Łucku. Niestety podczas najazdu wojsk moskiewskich w 1659 r. zarówno kościół, jak i klasztor zostały spalone⁵⁰. Zostały jednak odbudowane dzięki hojności Wincentego Korwin Gosiewskiego, hetmana polnego litewskiego, syna Aleksandra i Ewy, który zapisał „na klasztor panien zakonnych fundaty rodziców [swoich] przez nieprzyjaciół zniesiony i spalony tysiąc złotych *ex nunc* po śmierci, a trzysta kop corocznie do lat dziesięciu i z Radwanicz drzewa co potrzeba na pobudowanie klasztoru” oraz dwa place pod Brześciem: jeden gdzie przed najazdem stał jego dwór i drugi przy folwarku w Błotkowie. Prosił jednocześnie swoją siostrę Annę o wybaczenie, że nie może ofiarować więcej⁵¹.

Po roku 1795 zarówno klasztor brygidek Brześciu Litewskim, jak i pozostałe konwenty Zakonu Najświętszego Zbawiciela, były ostoją wiary katolickiej i polskości. Został zlikwidowany przez zaborców we wrześniu 1830 r. Zakonnice zostały przeniesione do Łucka, natomiast fundacja została rozgrabiona i na jej miejscu wybudowano twierdzę brzeską⁵².

Podczas wojen prowadzonych przez Rzeczpospolitą ze Szwecją w latach 1621-1629 Aleksander Korwin Gosiewski walczył w Infantach na czele roty husarskiej. Szczególnie wsławił się rozbijając znacznie liczniejsze oddziały szwedzkie pod Kropimojzą 28 listopada 1621 r. Wziął także udział w bitwie pod Mittawą w 1622 r. Następnie, już jako starosta puński i kupiski, był komisarzem królewskim wyznaczonym do negocjowania warunków rozejmu. W kolejnej odsłonie wojny o Inflanty walczył już jako wojewoda smoleński, odnosząc

orysza brzeskich brygidek w testamencie spisany 1 października 1661 r. przez jej brata Wincentego, hetmana polnego litewskiego (zob. Vilniaus universiteto biblioteka (VUB), Trakų pilies teismo 1660-1661 metų aktų knygos dalis, 579v; *Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych posługujących do rozjaśnienia dziejów Litwy i złączonych z nią krajów (od 1387 do 1710 r.)*, t. 1, Wilno 1858, s. 122).

⁵⁰ J. S w a s t e k, *dz. cyt.*, s. 326.

⁵¹ VUB, Trakų pilies teismo 1660-1661 metų aktų knygos dalis, 579v; *Zbiór dyplomatów...*, s. 122.

⁵² J. G i ż y c k i, *Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej)*, „Nowa Polonia Sacra”, Kraków 1928, s. 155; J. K u r c z e w s k i, *dz. cyt.*, s. 90; J. S w a s t e k, *dz. cyt.*, s. 327-329.

w 1626 r. zwycięstwa w bitwach pod Liksną, Kryżborkiem i Dyneburgiem, a także pod Treiden w 1628 r. Nominację na ten urząd otrzymał 15 czerwca 1625 r., jednak z uwagi na swój udział w walkach objął go dopiero cztery lata później w roku 1629⁵³.

Jako wojewoda smoleński poza typowymi uprawnieniami przynależącymi do tego urzędu Aleksander Gosiewski wykonywał też obowiązki starosty grodowego, do których należało m.in. ogłaszanie uniwersałów królewskich, egzekwowanie należności podatkowych oraz dbanie o bezpieczeństwo wewnętrzne i wykonywanie wyroków sądowych, szczególnie w sprawach kryminalnych. Z uwagi na funkcjonowanie w województwie smoleńskim dwóch odrębnych, aczkolwiek przeplatających się ze sobą hierarchii urzędniczych: regularnej, typowej dla ziem Rzeczypospolitej oraz ustanowionej na mocy uchwalonej w 1620 r. specjalnej konstytucji, w ramach której zarząd nad wszystkimi ziemiami województwa oddano królewiczowi Władysławowi, Gosiewski jeszcze przed objęciem urzędu wojewody wykonywał także obowiązki wice administratora oraz namiestnika Jego Królewskiej Mości. Warto także podkreślić, że sprawując powierzony sobie urząd był zobowiązany do stałego przebywania na terenie swojego województwa i mógł je opuszczać jedynie za zgodą króla⁵⁴.

Po odniesieniu zwycięstwa nad wojskami szwedzkimi i odzyskaniu w 1626 r. Dyneburga, Aleksander Korwin Gosiewski, „zawdzięczając Bogu [...] Jego przenaјświętsze dobrodziejstwa [...] w Inflanciech z przedziwnej opatrności swej uczynione [...] dla chwały Bożej i pociechy prawowiernych Chrystusowych”⁵⁵, postanowił ufundować tam

⁵³ S. Herbst, *dz. cyt.*, s. 339. Zob. także: J. Kunowski, *Ekspedycja inflantska 1621 roku*, oprac. W. Walczak i K. Łopatecki, Białystok 2007.

⁵⁴ Zob. B. Ostrowski, *Pospolite ruszenie szlachty smoleńskiej w XVII wieku*, „Acta Baltico-Slavica” 13, 1980, s. 150; E. Patoka, „Księga Zaręby” jako źródło do badania dziejów Smoleńszczyzny w latach 20-30 XVII w., praca magisterska obroniona w 2008 r. na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, s. 50-55. Zob. także: D. Kupisz, *dz. cyt.*, s. 81-83; A. Rachuba, *Metryka litewska: rejestry podymnego...*, s. 6.

⁵⁵ A. Plater, *Krótka historyczno-chronologiczna wiadomość o dawnym Dynaburgu i o fortecy dynaburskiej od roku 1667, o jej garnizonie, arsenale, tudzież o Starostach dynaburskich; z dodatkiem funduszu Alexandra Korwina Gąsiewskiego na kościół dynaburski, assygnat, ordynansów i listów autentycznych Hetmana W[ielkiego] Ks[ięstwa] Lit[ewskiego] do Starostów dynaburskich pisanych, oraz krótkiej informacji o Frej-kompanji Platera*, [w:] „Rubon: pismo poświęcone pożytecznej rozrywce” 1,

kościół katolicki. W tym celu nabył od Hgońskiego, ciwuna uszerzkiego, wywodzącego się z jednej z najstarszych osiadłych w Inflantach rodzin polskich, moją Aul, położoną w trakcie rzeczyczym między jeziorami Cierple i Birża, a następnie w 1629 r. przekazał ją jezuitom jako uposażenie przyszłego kościoła dyneburskiego⁵⁶. Ponadto przekazał o. Piotrowi Kuleszy (SJ), swojemu kapelanowi, środki na budowę tegoż kościoła wraz z kolegium⁵⁷, wskazując, że „gdy za miłosierdziem Bożem prowincya inflancka będzie kiedyś z rąk nieprzyjacielskich, z trzema kolegiami [...] ryskim, derpskim i wendeńskim, odzyskana”, wówczas jego fundacja, „jeżeli by Ojcowie *S[ocietatis] J[esu]* nie chcieli w Dynaburgu mieć [już] kolegium”, może zostać zniesiona w uzgodnieniu z biskupem „do którego miejsce to należeć będzie”⁵⁸.

Fundacja obejmująca kościół oraz kolegium jezuitów w Dyneburgu została potwierdzona przez sejm w 1631 r. „*vigore conventus praesentis in toto*”⁵⁹. Później była jeszcze powiększona przez Alfonsa Lackiego, starostę dyneburskiego. Przekazał on jezuitom stanowiącą jego własność Użwałdę⁶⁰. Nie jest natomiast pewne, czy wola Aleksandra Gosiewskiego dotycząca budowy kościoła została wykonana. Część opracowań wspomina bowiem jedynie o powołaniu kolegium, wskazując, że „zanim wybudowali własny kościół, co nastąpiło dopiero koło 1749 r., pracowali

1842, s. 43-46. Zob. także: J. Giżycki, *Materyały do dziejów Akademii Polockiej i szkół od niej zależnych*, Kraków 1905, s. 163; S. Załęski, *Jezuici w Polsce...*, t. IV/3, s. 1313; S. Orgelbrand, *dz. cyt.*, s. 303; S. Herbst, *dz. cyt.*, s. 340.

⁵⁶ J. Giżycki, tamże. Zob. także: S. Załęski, tamże; J. Hylzen, *Inflanty w dawnych swych i wielorakich aż do wieku naszego dziejach i rewolucjach [...]*, Wilno 1750, s. 340; G. Manteuffel, *Inflanty Polskie: poprzedzone ogólnym rzutem oka na siedmiowiekową przeszłość całych Inflant*, Poznań 1879, s. 93; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 21. Należy wyjaśnić, że słowem *moją* określano w Inflantach folwark (zob. S. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 2, cz. 1, Warszawa 1809, s. 135).

⁵⁷ S. Załęski, tamże.

⁵⁸ J. Giżycki, *Materyały do dziejów Akademii Polockiej...*, s. 163.

⁵⁹ *Prawa konstytucye y przywileie Krolestwa Polskiego, y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, y wszystkich prowincyi należących: na walnych seymiech koronnych [...]* uchwalone, t. 3: *ab anno 1609 ad annum 1640*, Warszawa 1735, s. 694, nr 74; A. Plater, *dz. cyt.*, s. 22-23.

⁶⁰ J. Giżycki, *Materyały do dziejów Akademii Polockiej...*, s. 164; S. Załęski, *Jezuici w Polsce...*, t. IV/3, s. 1313.

Jezuici w farze”⁶¹. Inne podają, że fundacja była podważana z uwagi na to, że mojżza Aul została zapisana na rzecz kościoła, a nie kolegium, co sugeruje, że ów kościół faktycznie nie powstał⁶². Kolejne wspominają jednak, że „staraniem [sławnego wojownika Aleksandra Korwin Gosiewskiego, wojewody smoleńskiego] stanął naprzód kościół w Dynaburgu, a na posługę wiernych przy tym kościele zaproszeni [zostali] oo. Jezuici”⁶³. Być może powodem tej niejasności jest to, że w latach 1655-1659 wojska szwedzkie i moskiewskie zlikwidowały omawianą rezydencję, a niewykluczone, że zniszczyły wtedy również wybudowany staraniem Gosiewskiego kościół⁶⁴. Rozstrzygnięcie tej kwestii dodatkowo utrudniają informacje sugerujące, że w 1626 r. w Auli, którą przecież w tym samym roku zapisał jezuitom, wybudował on kościół pod wezwaniem św. Marii Magdaleny w miejscu wcześniejszego, istniejącego już od 1530 r.⁶⁵ podczas gdy ów stary, drewniany kościół prawdopodobnie został przebudowany przez jezuitów zdecydowanie później, bo dopiero w 1678 r.⁶⁶ Z pewnością bez dalszych badań nie uda się dokonać jednoznacznych ustaleń w tym zakresie⁶⁷.

Zdając sobie sprawę z nieustającego zagrożenia ze wschodu od razu po objęciu urzędu wojewody smoleńskiego Aleksander Gosiewski starał się uzyskać przywileje handlowe dla miasta, a także przystąpił niezwłocznie do naprawy zniszczonych murów miejskich oraz do budowy nowoczesnej, murowano-ziemnej bastionowej cytadeli, nazywanej Fortalicją Zygmuntofską. Nadzorując służbę wywiadowczą gromadził cenne informacje o podejmowanych przez Moskwę przygotowaniach do wojny i przekazywał je królowi oraz hetmanowi litew-

⁶¹ S. Załęski, *Jezuici w Polsce...*, t. IV/3, 1314. Zob. także A. Baranowski, *Fundacje i fundatorzy architektury sakralnej w Inflantach XVII i XVIII w.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 41/1, 1996, s. 8.

⁶² *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 21.

⁶³ J. Giżycki, *Materyały do dziejów Akademii Połockiej...*, s. 162.

⁶⁴ S. Załęski, *Jezuici w Polsce: w skróceniu...*, s. 214.

⁶⁵ *Słownik geograficzny...*, t. 15, cz. 1, Warszawa 1900, s. 53. Warto nadmienić, że nazwa mojżza Aul pochodzi od osiedlonych w niej wcześniej jeńców tatarskich (zob. A. Muchliński, *Zdanie sprawy o Tatarach litewskich, przez jednego z tych Tatarów złożone sultanowi Sulejmanowi w r. 1558 r.*, „Teki Wileńska” 5, 1858, s. 163).

⁶⁶ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 21.

⁶⁷ Na temat źródeł do dziejów dyneburgskich jezuitów zob. K. Ogle, *Sources and literature on the history and the artistic heritage of the Society of Jesus in the territory of Latvia*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 1, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 247-255.

skiemu. Już 12 lipca 1630 r. został mianowany pisarzem polnym litewskim. Rok później, wobec zbliżającej się wojny, osobiście doglądał ufortyfikowania Dorohobuża, strzegącego tzw. bramy smoleńskiej⁶⁸.

Gdy jesienią 1632 r. wojska moskiewskie przekroczyły granicę Rzeczypospolitej, Aleksander Gosiewski stał na czele oddziałów osłaniających Witebsk, Orszę i Mścisław. Następnie w 1633 r. przez kilka miesięcy bronił Smoleńska przed oblegającymi go wojskami Michała Borysowicza Szeina. Mężnie odpierał wszystkie szturmy, aż do przybycia odsieczy prowadzonej przez króla Władysława IV Wazę. Od kwietnia do czerwca 1634 r. uczestniczył jako komisarz w rokowaniach pokojowych, zakończonych podpisaniem pokoju wieczystego w Polanowie⁶⁹. Tego samego roku został przez sejm wyznaczony komisarzem do zapłaty wojsku Wielkiego Księstwa Litewskiego⁷⁰, natomiast na sejmie w 1637 r. przypominał o potrzebie ufortyfikowania Smoleńska, a także zabiegał o środki na wypłatę żołdu dla załogi⁷¹.

W 1634 r. Aleksander Korwin Gosiewski otrzymał starostwo markowskie w powiecie wilejskim. Został w miasteczku niepoświęcony i nie uposażony jakimkolwiek nadaniem kościół, przy którym nie pełnił posługi żaden duchowny, „zaczyn chwała Boża w nim nie odprawowała się”⁷². Pomimo tego, że starostwo to było niewielkie i nie przynosiło znacznych dochodów, zatroszczył się o powierzonych swojej opiece mieszkańców Markowa⁷³. Kierując się pragnieniem „aby między pospółstwem w niedostatku kościołów świętych herezya y schizma nie mnożyła się, ale wiara powszechna rzymska rozszerzała, y przez obecne w tym kościele odprawowanie chwały Bożej ludzie zwłaszcza prości do skruchy w modlitwach biorąc się za grzechy swoje Pana Boga błagali”⁷⁴, wspólnie ze swoją żoną Ewą z Paców 18 grudnia

⁶⁸ S. Herbst, *dz. cyt.*, s. 340, s. 340. Zob. także: B. Ostrowski, *dz. cyt.*, s. 150; D. Kupisz, *dz. cyt.*, s. 20.

⁶⁹ S. Herbst, *tamże*; S. Orgelbrand, *dz. cyt.*, s. 302. Szerzej o wojnie smoleńskiej 1632-1634 zob. także: D. Kupisz, *tamże*; M. Nagielski, *Diariusz kampanii smoleńskiej Władysława IV 1633-1634*, Warszawa 2006.

⁷⁰ *Volumina Legum...*, s. 398.

⁷¹ S. Herbst, *dz. cyt.*, s. 339; A. Rachuba, *Metryka litewska: rejestry podymnego...*, s. 26.

⁷² LMAVB, RS, f. 273, b. 2084. Zob. także: LMAVB, RS, f. 273, b. 1069, l. 1r-4v.

⁷³ C. Jankowski, *Powiat oszmiański. Materiały do dziejów ziemi i ludzi*, cz. 2, Petersburg 1897, s. 137.

⁷⁴ LMAVB, RS, f. 273, b. 2084.

1638 r. dokonał fundacji kościoła pod wezwaniem świętego Michała Archanioła⁷⁵. Uposażył go z podległych mu ziem „za consensum J[ego] K[rólewskiej] M[ości] odłączwszy od tey dzierżawy [...] folwark Kapuścicze i wioskę Ostaszkiewicze w powiecie oszmiańskim leżące, z poddanemi, gruntami, wszelakimi zaroślami y sianożęciami y wszelakimi do tego folwarku y wioski przynależnościami y pożytkami”⁷⁶. Przyszłym proboszczom ustanowionej przez siebie parafii fundatorzy polecieli, aby co środę odprawiali w ich intencji mszę św. czytaną, a w każdy piątek drugą za dusze ich potomków, natomiast po zejściu z tego świata także za ich własne⁷⁷.

Największą fundacją sakralną wojewody smoleńskiego Aleksandra Gosiewskiego było kolegium jezuickie w Witebsku ustanowione w 1637 r. Podobnie jak wcześniejsze, tak i to stanowiło swoisty wyraz wdzięczności za Bożą opiekę i błogosławieństwo okazywane mu podczas służby wojskowej. Co więcej, było dopełnieniem ślubowania podjętego przed Bogiem w 1610 r. podczas wojny moskiewskiej. Dowodząc oblężeniem zamku w Białej, „na którym kilkanaście tysięcy ludu moskiewskiego zawarło się było i tak miejsca tego potężnie bronili, że [...] krew [swoją przelał] i w rycerstwie niemały uszczerbek [odniósł]”, podjął „ślub Panu Bogu [swemu] starać się u J[ego] K[rólewskiej] M[ości] [...] o fundatją na kolegium świętego zakonu ojców *Societatis Jesu*”⁷⁸. Gdy jednak „pobłogosławił Pan Bóg J[ego] K[rólewskiej] M[ości], że potym wzięwszy Smoleńsk tychże ojców jezuitów fundować raczył w Smoleńsku”, kolegium w Białej nie było już potrzebne. Mając jednak na względzie kolejne Boże dobrodziejstwa i otrzymywane nieustannie łaski oraz pomoc Najwyższego w kolejnych wojnach z Moskwą oraz ze Szwecją, „w różnych potrzebach, bitwach i utarczkach” postanowił „tenże zakon *Soc[ietatis] Jesu* (którego w kościołach kazać [...] jako i w szkołach nauk wyzwolonych uczyć własną profesją jest) tam wpro-

⁷⁵ Zob. także: M. Pa k n y s, *dz. cyt.*, s. 161; W. P r z y a ł g o w s k i, *dz. cyt.*, s. 100.

⁷⁶ LMAVB, RS, f. 273, b. 2084.

⁷⁷ LMAVB, tamże. Należy pamiętać, że w tym samym roku, w którym podejmowana była omawiana fundacja, zmarła Helena *de domo* Gosiewska, żona Samuela Szymona Sanguszki, wojewody witebskiego, jedna z córek Aleksandra i Ewy z Paców (zob. J. W o l f f, *Pacowie...*, s. 94), a wcześniej zmarł ich najstarszy syn Jerzy.

⁷⁸ Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Kórniku (BK), rkps. 347, s. 124, [za:] J. B r o o d a c k i, *Zapis Aleksandra Gosiewskiego dla jezuitów witebskich*, <https://smolenscium.alchymista.pl/zapis-aleksandra-gosiewskiego-dla-jezuitow-witebskich>, 2013, dostęp: 30.11.2022.

wadzić i fundować, gdzie by się pokazała większa okazja pomnożenia chwały Bożej”, przyczyniając się przez to do „wiary ś[więtej], powszechnej, katolickiej, rzymskiej szerzenia i ugruntowania”⁷⁹.

Położony nad Dźwiną Witebsk, wybrany na miejsce fundowanego jako *ex votum* kolegium, mógł być dla Gosiewskiego miejscem szczególnym. Czternaście lat wcześniej, 12 listopada 1623 r., został tam okrutnie zamordowany przez przeciwników pojednania Cerkwii prawosławnej z Kościołem katolickim aktywnie działający na rzecz Unii arcybiskup połocki obrządku wschodniego Jozafat Kuncewicz. Zaledwie miesiąc później do Witebska przybyli powołani przez króla Zygmunta III dla wykrycia i ukarania winnych tej zbrodni komisarze: wśród nich również Aleksander Gosiewski. Sąd królewski, któremu przewodniczył Lew Sapieha, skazał dwudziestu pięciu głównych sprawców mordu na ścięcie. Kolejnych kilkudziesięciu skazano na wygnanie z kraju wraz z rodzinami i konfiskatę majątku. Ukaranę zostało także samo miasto: jego mieszkańcy utracili wszystkie wcześniejsze prawa i przywileje, a ratusz został zburzony. Od razu zaczął się rozwijać kult męczennika, wskutek czego już 16 maja 1623 r. Jozafat został beatyfikowany przez papieża Urbana VIII. Aleksander Gosiewski zawdzięczał jego wstawiennictwu uzdrowienie swojej ciężko chorej córki Heleny, po mężu Sanguszkowej, wojewodziny witebskiej, a także łaskę zdrowia otrzymaną dla siebie⁸⁰.

Zaproszeni do Witebska jezuita byli pierwszym zakonem obrządku łacińskiego w tym mieście, jeżeli nie liczyć krótkiej obecności dominikanów na początku XV w. Uposażenie nowej fundacji było niezwykle bogate. Jezuita otrzymali od wojewody Aleksandra Korwin Gosiewskiego 29 sierpnia 1637 r. sporą część terenów, które wcześniej otrzymał za zasługi od Rzeczypospolitej, w tym m.in. dobra Biberowo, a ponadto wyjątkowo rozległe, choć niezagospodarowane ziemie, położone w ujeździe bielskim w pobliżu granicy wieliżskiej, wraz

⁷⁹ Tamże. Zob. także A. Baranowski, *Rola zakonów w rozwoju oblicza miast i regionów dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Lituano-Slavica Posnaniensia: studia historica” 5, 1991, s. 84.

⁸⁰ D. Mieczkowski, *Żywoć błogosławionego Jozafata Kuncewicza, Arcybiskupa Połockiego obrządku Rusko-unickiego*, Kraków 1865, s. 58-59. Zob. także: S. Załęski, *Jezuici w Polsce...*, t. IV/3, s. 1410.

z rzekami i jeziorami, borami i lasami oraz wszelkimi pożytkami⁸¹. Dobra te, o powierzchni wynoszącej być może nawet ponad 29 tys. km², od 22 czerwca 1622 r. stanowiły własność jego brata Mikołaja Gosiewskiego, podkomorzego smoleńskiego i Aleksander prawdopodobnie odziedziczył je po jego śmierci⁸². Zapisał im również przystań na Dźwinie⁸³ oraz zapewnił, że jego „*de nove radice* nadanie” będzie wyłączone z „jurisdictioni wszelkiej świeckiej i obciążenia, wyjąwszy *omnibus ecclesiae juribus privilegiis bertatibus et immunitatibus*”⁸⁴.

Bezpośrednio po ustanowieniu fundacji Aleksander Gosiewski wybudował dla jezuitów skromną, drewnianą rezydencję przy kościele farnym, w którym już od 1639 r. pełnili posługę duchową. Po jego śmierci, przed 28 lipca 1641 r., Ewa Gosiewska uposażyła witebskie kolegium kolejnym nadaniem, obejmującym folwarki Komuniewo i Oyszewicze wraz z należącymi do nich gruntami⁸⁵. Dopiero ok. 1644 r. jezuiti wybudowali własny kościół pod wezwaniem św. Józefa. Niezwykle rozległe dobra powierzone jezuitom przez Gosiewskich już w 1654 r. zostały prawie w całości zajęte przez Moskwę. Kościół św. Józefa zamieniono wówczas na cerkiew⁸⁶. Co ciekawe, fundacja została zatwierdzona przez sejm dopiero w 1690 r.⁸⁷

Warto także odnotować, że witebska fundacja, jako najważniejsza z dokonanych przez Aleksandra Korwin Gosiewskiego, została upamiętniona na jedynym obecnie znanym, wykonanym jednak prawdopodobnie już po jego śmierci, portrecie. W tle wizerunku Gosiewskiego umieszczony został jego złożony czteropolowy herb genealo-

⁸¹ BK, rkps. 347, s. 124, [za:] J. Brodacki, *Zapis Aleksandra Gosiewskiego...* Zob. także ML 112, l. 157r-158r, [za:] M. Paknys, *dz. cyt.*, s. 161; S. Ząłęski, tamże, s. 1410-1411; W. Boberski, *dz. cyt.*, s. 324-326.

⁸² Zob. przypis nr 6. Warto nadmienić, że Mikołaj Korwin Gosiewski otrzymał wspomniane nadanie od króla Zygmunta III Wazy w uznaniu zasług podczas wojen moskiewskich (zob.: ML 96, s. 384v, [za:] J. Brodacki, *Jeszcze o granicy zachodniej powiatu smoleńskiego*, <https://smolensium.alchymista.pl/jeszcze-o-granicy-zachodniej-powiatu-smolenskiego>, 2018, dostęp: 30.11.2022).

⁸³ Zob. S. Ząłęski, *Jezuici w Polsce: w skróceniu...*, s. 220.

⁸⁴ BK, rkps. 347, s. 124, [za:] J. Brodacki, *Zapis Aleksandra Gosiewskiego...*

⁸⁵ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4374, s. 4-4v.

⁸⁶ S. Ząłęski, *Jezuici w Polsce...*, t. IV/3, s. 1411. Zob. także: W. Boberski, *dz. cyt.*, s. 326; *Encyklopedia wiedzy o jezuitach...*, s. 749.

⁸⁷ *Prawa konstytucje y przywileje...*, t. 5: *ab anno 1669 ad annum 1697*, Warszawa 1738, s. 827, nr 35.

giczny, jak również abstrakcyjne wyobrażenie jego dzieła pobożnego w postaci murowanego, dwuwieżowego kościoła, mające na celu podkreślenie jego prestiżu⁸⁸.

Pomiędzy rokiem 1636 a 1639 Aleksander Gosiewski ufundował kościół parafialny pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny w położonym w powiecie oszmiańskim Mołodecznie. Zakupił je 16 stycznia 1628 r. razem z czterema folwarkami: Więżowiec, Mysota *vel* Dyrnowicze, Pisarzewszczyzna i Rajewszczyzna za 87.825 złotych polskich z ewikcją na dobrach Wierpiany i Graciże w Księstwie Żmudzkiem od Wacława Szemiotta i jego żony Katarzyny z Karpiów⁸⁹. Z akt wizytacji kościołów diecezji wileńskiej przeprowadzonej w latach 1653-1654 wynika, że był to kościół drewniany, zbudowany na planie krzyża, z sześcioma oknami, zwieńczony dachem krytym strzechą. W centralnej części głównego ołtarza znajdował się obraz Zwiastowania, wokół którego przedstawione były wizerunki św. Aleksandra, św. Wincen-tego, św. Katarzyny oraz św. Barbary, a zwieńczony był przedstawieniem Ukoronowania Maryi przez Trójcę Przenajświętszą. Znajdowały się w nim również dwa ołtarze boczne: co ciekawe, obydwa z wizerunkami Ukrzyżowanego, przy którym ukazano stojącą Matkę Bożą oraz św. Jana Apostoła⁹⁰. Mołodeczno było własnością Gosiewskich do 18 września 1711 r., gdy biskup smoleński Bogusław Korwin Gosiewski sprzedał je Ogińskim⁹¹.

⁸⁸ W. B o b e r s k i, *dz. cyt.*, s. 325. Jeden portret wojewody smoleńskiego Aleksandra Korwin Gosiewskiego znajduje się we Lwowie (Львівський історичний музей, nr inw. Ж-1333, malarz nieznan, XVII w., olej na płótnie, 180 x 108 cm), natomiast drugi, będący prawdopodobnie jego kopią, w Wilnie (Lietuvos nacionalinis dailės muziejus, nr inw. LNDM T 2364, malarz nieznan, XVIII w., olej na płótnie, 69 x 59 cm). Na uwagę zasługuje również wzmianka o portrecie Aleksandra Gosiewskiego zawarta w brudnopisie listu adresowanego do Teresy z Gosiewskich. Jezuici prosząc ją o wsparcie piszą w nim pod datą 1 stycznia 1689 r., że „w świeżej pamięci [noszą] Fundatora swego, y całą familią idącą od niego, bo każdego tygodnia Msze święte y insze modlitwy według zwyczaju *Societatis* odprawuią za nich, a w dzień gromniczny wystawiając obraz w kościele, świecę zapaloną [stawiają] przed obraz Dziada W[ielmożnej] [Je]j M[ości] Pani Dobrodzieyki” (LVIA, f. 694, ap. 1, b. 4374, s. 16-16v).

⁸⁹ *Słownik geograficzny...*, t. 6, Warszawa 1885, s. 647.

⁹⁰ VUB, Rankraščių Skyrius, f. 57 B-53, b. 42, l. 506-513; ML 107, l. 253v-255r, [za:] M. P a k n y s, *dz. cyt.*, s. 161. Jeden z ołtarzy p.w. Krzyża Świętego został ufundowany w 1654 r. przez Ewę z Paców Gosiewską (zob. VUB, tamże, s. 510; ML, tamże, [za:] M. P a k n y s, tamże).

⁹¹ *Słownik geograficzny...*, t. 6, Warszawa 1885, s. 647. Zob. także J. G o s i e w s k i, *dz. cyt.*

Zdecydowanie najmniej wiadomo natomiast o kościele wybudowanym w ostatnim roku życia Aleksandra Gosiewskiego w Wołczynie w powiecie brzesko-litewskim, należącym do Gosiewskich od początków XVII w. aż do 1708 r. Około roku 1620 urodził się tam Wincenty, najmłodszy syn Aleksandra. Po śmierci Teresy z Gosiewskich, *primo voto* Słuszkowej, *secundo voto* Sapieżyny, córki Wincen-tego i Magdaleny z Konopackich, wnuczki Aleksandra i Ewy z Paców, Wołczyn przeszedł w posiadanie Sapiechów, a później Flemmingów, Czartoryskich i Poniatowskich.

Drewniany kościół poświęcony Trójcy Przenajświętszej postawiono dopiero w 1639 r. Można zatem domniemywać, że stało się to w drodze zapisu testamentowego, w ramach którego wojewoda smoleński zabezpieczył środki na ten cel. Był to pierwszy kościół katolicki w Wołczynie. Nowy, już murowany, wybudował w 1733 r. Stanisław Poniatowski, podskarbi wielki litewski i wojewoda mazowiecki, ojciec późniejszego króla Stanisława II Augusta, w miejscu bardzo zniszczonego wcześniejszego. Dokończył go w stylu barokowym w 1743 r. kolejny właściciel Wołczyna, książę Michał Czartoryski⁹².

Aleksander Korwin Gosiewski zmarł 24 maja 1639 r. i został pochowany 9 czerwca⁹³ w swojej kaplicy w jezuickim kościele św. Kazimierza w Wilnie⁹⁴. W ceremonii pogrzebowej poza synami i owdowiałą żoną uczestniczyli licznie żołnierze, duchowieństwo diecezji wileńskiej z bp. Abrahamem Wojną, a także senatorowie, wraz z podkanclerzym litewskim Stefanem Pacem, bratem wdowy. Mowę pożegnálną w imieniu króla wygłosił biskup przemyski Piotr Gembicki, kanclerz wielki koronny, natomiast upamiętniające czyny zmarłego

⁹² W. Przyałkowski, *dz. cyt.*, s. 100; *Słownik geograficzny...*, t. 13, Warszawa 1893, s. 866; J. Kurczewski, *dz. cyt.*, s. 238; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 1: *Wielkie Księstwo Litewskie*, t. 2: *Województwa brzesko-litewskie, nowogródzkie*, Wrocław 1993, s. 157-158. Zob. także: E. Gawlikowska-Świechowska, *Wołczyn Stanisława Augusta*, Warszawa 1993, s. 54-55; Taż, *Kościół Świętej Trójcy w Wołczynie*, „Kronika Zamkowa” 32, 1995, s. 52.

⁹³ AGAD, AR, dz. V, sygn. 4564, k. 5. Zob. także *Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła Kanclerza W. Litewskiego*, red. E. Raczynski, t. 1, Poznań 1839, s. 404; J. Wolff, *Pacowie...*, s. 94.

⁹⁴ Sz. Starowski, *Monumenta Sarmatarum, viam universae carnis ingressorum*, Kraków 1655, s. 228-229; S. Orgelbrand, *dz. cyt.*, s. 303; J. Wolff, tamże; S. Herbst, *dz. cyt.*, s. 340.

elogium przedstawił podkanclerzy koronny Jerzy Ossoliński. Umieszczone na żałobnym *theatrum* napisy podkreślały, że był on „*pro Deo et Patria bellatori fortissimo, Regiæ maiestatis defensori constantissimo, acerrimo arcium propugnatori [et] militum parenti optimum*”⁹⁵. Aleksander został również pośmiertnie upamiętniony przez swojego wieloletniego klienta Jana Kunowskiego, który w 1640 r. napisał kilka utworów poświęconych jego osobie i dokonaniom⁹⁶.

Można zatem powiedzieć, że ostatnią fundacją sakralną wojewody smoleńskiego Aleksandra Gosiewskiego była kaplica, w której został pochowany. Jego żona umieszczając na postawionym w niej nagrobku obszerne epitafium zatroszczyła się, aby jako „*magnus sui sæculi Heros, Orator primùm, mox Bellator*” został należycie upamiętniony⁹⁷. Wybór miejsca pochówku z pewnością nie był przypadkowy. Jako fundator aż trzech domów jezuickich zasługiwał na wyróżnienie w postaci własnego mauzoleum w najważniejszym kościele Towarzystwa Jezusowego w Wielkim Księstwie Litewskim, który „był jakoby archi-katedrą całej Litwy, klejnotem Wilna”, a którego współfundatorem był jego patron Lew Sapieha⁹⁸.

W tej samej kaplicy, znajdującej się po prawej stronie od głównego wejścia do kościoła, został 12 lutego 1665 r. pochowany jego syn Wincenty Gosiewski, hetman polny litewski, rozstrzelany 29 listopada 1662 r. przez zbuntowanych żołnierzy pod Ostryną w powiecie lidzkim. Wdowa po Wincentym, Magdalena z Konopackich, postawiła w niej okazały marmurowy nagrobek, na którym wyryty został napis poświęcony jego

⁹⁵ G. Jacobelli, *Feralis pompa in funere illustrissimi [...] Alexandri Corvini Gosiewski palatini smolenscen[sis] [...]*, Vilnæ 1639, k. B2. Zob. także P. Buchwald-Pelcowa, *Ostatni wiersz Macieja Kazimierza Sarbiewskiego wydrukowany za jego życia holdem dla waleczności wojewody smoleńskiego Aleksandra Gosiewskiego*, „Barok” 18/1 (35), 2011, s. 11-21.

⁹⁶ J. Kunowski, *dz. cyt.*, s. 13-27, 211-236; Zob. także: K. Łopatecki, *Kariera siedemnastowiecznego ewangelickiego szlachcica Jana Kunowskiego*, „Odrodzenie i Reformacja w Polsce” 62, 2018, s. 47-89.

⁹⁷ Sz. Starowski, *dz. cyt.*, s. 228-229. Zob. także S. Orgelbrand, *dz. cyt.*, s. 303; J. Wolff, *Pacowie...*, s. 94; S. Herbst, *dz. cyt.*, s. 340.

⁹⁸ E. Iwanowski, *Pamiętki polskie z różnych czasów*, t. 2, Kraków 1882, s. 39. Zob. także S. Ząłęski, *Jezuici w Polsce*, t. IV/2, *Kolegia i domy założone w pierwszej dobie rządów Zygmunta III. 1588-1608*, Kraków 1905, s. 906-907; A. Czyż, *O inwestycjach budowlanych Wazów w Wilnie*, „Rocznik Lituanistyczny” 7, 2021, s. 219-220.

osobie⁹⁹. Wileński kościół św. Kazimierza, pierwszy pod tym wezwaniem w całej Rzeczypospolitej, w ramach represji po powstaniu listopadowym carskim ukazem z 25 grudnia 1841 r. został odebrany katolikom, a następnie przebudowany na cerkiew prawosławną, której nadano wezwanie św. Mikołaja. Bezwrotnie zniszczono wówczas barokowe wnętrza kościoła, likwidując m.in. grobowiec Aleksandra i Wincentego Gosiewskich. Wspomniana marmurowa płyta nagrobna w 1857 r. stanowiła już fragment posadzki przy wejściu bocznym do wileńskiej katedry św. Stanisława i św. Władysława¹⁰⁰.

W tym miejscu warto także wspomnieć o jeszcze jednej, mało znanej fundacji, o której milczą zarówno opracowania poświęcone dziejom kościoła katolickiego, jak i te przedstawiające działalność jezuitów w Wielkim Księstwie Litewskim, a mianowicie o kościele w Wieliziu. W aktach wizytacji kościołów parafialnych diecezji wileńskiej w latach 1653-1654 zapisano, że „*ecclesia Wielizen[is] [...] à felicis memoris Sigismundo III Rege Poloniae anno 1603 fundata et erecta [fuit] apud Dominum Vincetium Gąsiewski*”, co potwierdzają zachowane metryki z 1605 r.¹⁰¹ Oczywiście jest, że doszło tu do pomyłki, ponieważ w 1603 r. musiał on zostać ufundowany i wzniesiony przez Aleksandra, który trzy lata wcześniej został starostą wielizskim, a nie przez jego syna Wincentego, którego wówczas nie było jeszcze na świecie. Tym samym to właśnie ten kościół był pierwszą fundacją sakralną Aleksandra Gosiewskiego, wyprzedzając kościół w Kupiszkach o ponad dwanaście lat. Wpisuje się ona jednak

⁹⁹ Zob. A. Przyboś, *dz. cyt.*, s. 346. Pełną treść wspomnianego epitafium zob. J. Poczobut-Odlanicki, *Pamiętnik (1640-1684)*, Warszawa 1877, s. 185-186; S. Zającki, tamże, s. 909.

¹⁰⁰ E. Tyszkiewicz, *Wiadomość historyczna o zgromadzeniach i fundacjach męskich i żeńskich rzymsko-katolickich klasztorów w diecezji wileńskiej*, „Teki Wileńska” 2, 1857, s. 250-252; M. Baliński, T. Lipiński, *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym*, t. 4, Warszawa 1886, s. 154; S. Zającki, tamże, s. 917.

¹⁰¹ VUB, RS, f. 57 B-53, b. 42, l. 665-666. M. Paknys odczytuje podany w aktach wizytacji rok 1603 jako 1653, sugerując się być może błędnym zapisem dotyczącym osoby fundatora (zob. Tenże, *dz. cyt.*, s. 161). Analiza dokumentu źródłowego nie pozostawia jednak wątpliwości, że fundację podjęto w 1603 r. Co więcej, z jego treści wynika wprost, że kościół w Wieliziu ufundowano za panowania króla Zygmunta III. Jak wiadomo zmarł on 30 kwietnia 1632 r., co jednoznacznie wyklucza możliwość budowy kościoła w 1653 r.

dokładnie w ten sam schemat działania, motywowany przede wszystkim troską o zbawienie dusz powierzonych jego opiece.

Przedstawione fundacje z całą pewnością nie wyczerpują tematu wspierania kultu Bożego przez Aleksandra Gosiewskiego, jego żonę i ich potomków. Wyrazem tego zaangażowania mogą być działania podejmowane przez Ewę Gosiewską po śmierci jej męża Aleksandra, jak choćby wspomniane już darowanie gruntów dla kolegium jezuickiego w Witebsku czy ufundowanie w kościele Najświętszej Maryi Panny w Mołodecznie ołtarza poświęconego Krzyżowi Świętemu¹⁰². Były one rzecz jasna kontynuowane przez kolejne pokolenie Korwin Gosiewskich. Dowodzi tego m.in. zapisanie 10 tys. zł na rzecz znajdującej się w wileńskiej katedrze kaplicy św. Kazimierza przez ich córkę Helenę w 1635 r.¹⁰³ oraz 3 tys. zł dla kościoła w Wołczyńcu przez ich syna Krzysztofa w roku 1643¹⁰⁴. Wyrazy troski o dalsze istnienie oraz o byt materialny klasztoru brygidek w Brześciu Litewskim odnajdujemy również w przywołanym już fragmencie testamentu ich najmłodszego syna Wincentego¹⁰⁵. Na szczególną hojność rodziny Gosiewskich wskazuje również znaczna ilość darów wotywnych i cennych szat liturgicznych ufundowanych dla wspomnianej kaplicy św. Kazimierza¹⁰⁶.

Co zatem motywowało wojewodę smoleńskiego Aleksandra Korwin Gosiewskiego do dokonania aż dziesięciu fundacji sakralnych w ciągu niespełna czterdziestu lat?

Po przeprowadzeniu analizy okoliczności w jakich zostały ustanowione, a także zbadaniu intencji wyrażonych w niektórych aktach fundacyjnych można uznać, że podobnie jak w przypadku wielu innych dzieł pobożnych, dokonywanych przez jemu współczesnych, wynikały one z głębokiego wewnętrznego przekonania, że *extra Ecclesiam nulla salus*. Regułę tę postrzegano jednak nie tylko w kontekście osobistej

¹⁰² VUB, RS, f. 57 B-53, b. 42, l. 506-513. Zob. także A. C z y ż, *Fundacje artystyczne rodziny Paców: Stefana, Krzysztofa Zygmunta i Mikołaja Stefana Paców*. „*Lilium bonae spei ab antiquitate consecratum*”, Warszawa 2016, s. 13 i 56.

¹⁰³ J. W o l f f, *Kniaziewie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku...*, Warszawa 1895, s. 453.

¹⁰⁴ LMAVB, RS, f. 17, b. 109, 32v-33r.

¹⁰⁵ VUB, Trakę pilies teismo 1660-1661 metų aktų knygos dalis, 579v; *Zbiór dyplomatów...*, s. 122.

¹⁰⁶ G. Z u j i e n ě, *Lobyno istorija (nuo įkūrimo iki šių dienų)*, 2015, <https://bpmuziejus.lt/uploads/moksliniai%20straipsniai%20pdf/Lobyno%20istorija%20Zujiene%20lt.pdf>, dostęp: 30.11.2022.

pobożności, lecz także, a może nawet przede wszystkim, w perspektywie konieczności wspierania rozwoju Kościoła instytucjonalnego¹⁰⁷. Klimat religijny zapoczątkowanej po Soborze Trydenckim kontreformacji wywoływał potrzebę ustanawiania nowych parafii dla zapewnienia wiernym możliwości częstego korzystania z sakramentów. Pełniący przy nich posługę duchową księża prowadząc katechezę mogli przeciwstawiać się herezjom.

Nie bez znaczenia jest również tło polityczne. Wśród fundacji Gosiewskiego wyraźnie zaznaczają się kolegia Towarzystwa Jezusowego. Pozostając blisko króla Zygmunta III jezuici popierali nie tylko prowadzone przez niego działania, ale także aktywnie wspierali ukierunkowane przeciwko Moskwie dążenia najważniejszych magnackich rodów Wielkiego Księstwa Litewskiego, w nadziei na podporządkowanie wschodniego Kościoła władzy papieskiej¹⁰⁸. Ponadto bez wątpienia inspiracją dla Gosiewskiego był Lew Sapieha, jego wieloletni patron, z którego inicjatywy i fundacji powstały liczne obiekty sakralne na terenie całego Wielkiego Księstwa Litewskiego¹⁰⁹.

Nie można jednak zapominać, że fundacje sakralne stanowiły również potwierdzenie, że fundator należy do elity społeczno-politycznej i w istotny sposób przyczyniały się do umacniania, bądź też w przypadku rodzin aspirujących do stanu magnackiego – a taką właśnie rodziną byli Korwin Gosiewscy – budowania prestiżu. Mając na uwadze to, co w 1636 r. o Aleksandrze Gosiewskim napisał nuncjusz apostolski abp Honorat Visconti, mianowicie, że „pobożność i gorliwość chrześcijańska nie może się wydobyć z głębi jego serca nie mającego środków popisania się niemi w senacie”¹¹⁰, można przypuszczać, że gdyby tylko mógł sobie na to pozwolić, z pewnością podejmowałby jeszcze szersze działania w tym zakresie. Znaczenie tego czynnika było więc odpowiednio mniejsze w przypadku pierwszego kościoła,

¹⁰⁷ Zob. P. K o w a l c z y k, *Extra Ecclesiam nulla salus. Obraz heretyka w nowożytnych przedstawieniach okrętu Kościoła katolickiego*, [w:] *Reformacja w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej*, t. 5: *Figura heretyka w nowożytnych sporach konfesyjnych*, Warszawa 2017, s. 182-183.

¹⁰⁸ Zob. H. S t a n i e k, *Fundatorzy i fundacje kolegiów jezuickich w Polsce w latach 1564-1772/73*, [w:] „Summarius” 21, 1971, s. 58.

¹⁰⁹ Zob. B. G r y k o - A n d r e j u k, *Typologia obiektów sakralnych fundacji sapieżyńskich w Wielkim Księstwie Litewskim na przełomie XVI i XVII w.*, „Białostockie Teki Historyczne” 10, 2012, s. 59, 77-78.

¹¹⁰ E. R y k a c z e w s k i, *dz. cyt.*, s. 252.

wybudowanego w 1603 r. w Wieliziu przez młodego, dopiero ustanowionego starostę i zdecydowanie większe w 1637 r., gdy zasłużony w służbie dla Rzeczypospolitej, powszechnie znany wojewoda smoleński fundował kolegium jezuickie w Witebsku. Wspomniany już obraz, na którym uwieczniony został „*illustrissimus dominus Alexander Corvin Gosiewski palatinus smolenscensis fundator collegii vitebscensis Societatis Jesu*” wskazuje na to dość wyraźnie.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

- Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Archiwum Warszawskie Radziwiłłów (AR), dz. V, sygn. 4564; dz. VIII, sygn. 354.
- Biblioteka Czartoryskich (BCz), sygn. 1775, l. 2607-2610; sygn. 1777/IV, s. 784-786, s. 881-884.
- Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka (LMAVB), Rankraščių Skyrius, f. 17, b. 109, 31r-36v; f. 43, b. 204, s. 334v-335v, nr 380; s. 364v-365v, nr 417; f. 273, b. 1069, l. 1r-4; b. 2084.
- Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), f. 694, ap. 1, b. 4374; b. 4584, l. 1; f. 1671, ap. 4, b. 373, l. 88-87v; Senieji Aktai, 4238, l. 3423.
- Vilniaus universiteto biblioteka (VUB), Rankraščių Skyrius, f. 57 B-53, b. 42, l. 506-513; l. 665-666; Trakų pilies teismo 1660-1661 metų aktų knygos dalis, 579v.

Źródła drukowane i edycje źródłowe

- Hylzen J., *Infanty w dawnych swych i wielorakich aż do wieku naszego dziejach i rewolucjach [...]*, Wilno 1750.
- Jacobelli G., *Feralis pompa in funere Illustrissimi [...] Alexandri Corvini Gosiewski palatini smolenscen[is] [...]*, Vilnæ 1639.
- Kojałowicz W., *Herbarz rycerstwa W[ielkiego] X[ięstwa] Litewskiego tak zwany Compendium, czyli o klejnotach albo herbach których familie stanu rycerskiego w prowincjach W[ielkiego] X[ięstwa] Litewskiego zażywają*, Kraków 1897, s. 283
- Krzyczewski K., *Pamiętka nieśmiertelna sławney pamięci [...] Jerzemu Corwinowi Gąsiewskiemu od cnót wieku iego własnych, na żalobnych pyramidach, w wieczności poświęcona, a Wielmożnemu [...] Alexandrowi Corwinowi Gąsiewskiemu [...] smętnemu rodzicowi na utulenie żalu ofiarowana*, [b.m.] 1622

- Kunowski J., *Ekspedycja inflantska 1621 roku*, oprac. W. Walczak i K. Łopatecki, Białystok 2007.
- Niesiecki K., *Korona polska przy złotej wolności starożytnymi rycerstwa polskiego y Wielkiego Xięstwa Litewskiego kleynotami, naywyższemi honorami, heroicznym męstwem y odwagą, wytworną nauką a naypierwey cnotą, pobożnością y świątobliwością ozdobiona*, t. 2, Lwów 1738; t. 4, Lwów 1743.
- Pamiętniki Albrychta Stanisława X. Radziwiłła Kanclerza W. Litewskiego*, red. E. Raczyński, t. 1, Poznań 1839.
- Prawa konstytucye y przywileie Krolestwa Polskiego, y Wielkiego Xięstwa Litewskiego, y wszystkich prowincyi należących: na walnych seymiech koronnych od seymu wiślickiego roku pańskiego 1347 aż do ostatniego seymu uchwalone*, t. 3: *ab anno 1609 ad annum 1640*, Warszawa 1735; t. 5: *ab anno 1669 ad annum 1697*, Warszawa 1738.
- Poczobut-Odlanicki J., *Pamiętnik (1640-1684)*, Warszawa 1877.
- Starowolski Sz., *Monumenta Sarmatarum, viam universæ carnis ingressorum*, Kraków 1655.
- Volumina Legum*, t. 3, Petersburg 1859.
- Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych posługujących do rozjaśnienia dziejów Litwy i złączonych z nią krajów (od 1387 do 1710 r.)*, t. 1, Wilno 1858.

Opracowania

- Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, cz. 1: *Wielkie Księstwo Litewskie*, t. 2: *Województwa brzesko-litewskie, nowogródzkie*, Wrocław 1993.
- Baliński M., Lipiński T., *Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym*, t. 4, Warszawa 1886.
- Baliulis A. *Iš Kupiškio bažnyčios ir parapijos istorijos*, [w:] *Kupiškio kraštas*, Vilnius, 1997, p. 65-74.
- Baranowski A., *Fundacje i fundatorzy architektury sakralnej w Inflantach XVII i XVIII w.*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki” 41/1, 1996, s. 3-15.
- Baranowski A., *Między Rzymem a Wilnem. Magnackie fundacje sakralne w Wielkim Księstwie Litewskim w czasach kontrreformacji na tle polityki dynastycznej w Europie Środkowej*, Warszawa 2006.
- Baranowski A., *Rola zakonów w rozwoju oblicza miast i regionów dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Lituano-Slavica Posnaniensia: studia historica” 5, 1991, s. 81-94.
- Biržys P., *Lietuvos miestai ir miesteliai*, t. 1: *Alytaus apskritis*, Kaunas 1931.
- Boberski W., *Architektura kościoła i kolegium jezuitów w Witebsku*, „Roczniki humanistyczne” 50, z. 4, 2002, s. 323-366.

- Boniecki A., *Herbarz Polski*, cz. 1: *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, t. 6, Warszawa 1903.
- Borkowska M., *Miscellanea brygitańskie: składkowa fundacja w Brześciu*, „*Nasza Przeszłość*” 91, 1991, s. 331-340.
- Borkowska M., *Panny siostry w świecie sarmackim*, Warszawa 2002.
- Borkowska M., *Zakony żeńskie w Polsce w epoce nowożytnej*, Lublin 2010.
- Borkowska M., *Zakony żeńskie w Polsce w okresie potrydenckim*, [w:] *Zakony i klasztory w Europie Środkowo-Wschodniej X-XX wiek*, red. H. Gapski, J. Kłoczowski, Lublin 1999, s. 197-243.
- Borkowska M., *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII-XVIII wieku*, Warszawa 1996.
- Brodacki J., *Danina na folwark Głuszyce*, <https://smolenscium.alchymista.pl/danina-na-folwark-gluszyce>, 2013, dostęp: 30.11.2022.
- Brodacki J., *Jeszcze o granicy zachodniej powiatu smoleńskiego*, <https://smolenscium.alchymista.pl/jeszcze-o-granicy-zachodniej-powiatu-smolenskiego>, 2018, dostęp 30.11.2022.
- Brodacki J., *Zapis Aleksandra Gosiewskiego dla jezuitów witebskich*, <https://smolenscium.alchymista.pl/zapis-aleksandra-gosiewskiego-dla-jezuitow-witebskich>, 2013, dostęp 30.11.2022.
- Buchwald-Pelcowa P., *Ostatni wiersz Macieja Kazimierza Sarbiewskiego wydrukowany za jego życia hołdem dla waleczności wojewody smoleńskiego Aleksandra Gosiewskiego*, „*Barok*” 18 /1 (35), 2011, s. 11-21.
- Czyż A., *Fundacje artystyczne rodziny Paców: Stefana, Krzysztofa Zygmunta i Mikołaja Stefana Paców. „Lilium bonæ spei ab antiquitate consecratum”*, Warszawa 2016.
- Czyż A., *O inwestycjach budowlanych Wazów w Wilnie*, „*Rocznik Lituanistyczny*” 7, 2021, s. 211-228.
- Dubonis A., Antanavičius D., Ragauskienė R., Šmigelskytė-Stukienė R., *The Lithuanian Metrica: History and Research*, Boston 2020.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, red. L. Grzebień, Kraków 1996.
- Gawlikowska-Świechowska E., *Kościół Świętej Trójcy w Wolczynie*, „*Kronika Zamkowa*” 32, 1995, s. 52-59.
- Gawlikowska-Świechowska E., *Wolczyn Stanisława Augusta*, Warszawa 1993.
- Giżycki J., *Materyały do dziejów Akademii Połockiej i szkół od niej zależnych*, Kraków 1905.
- Giżycki J., *Zniesione kościoły i klasztory rzymsko-katolickie przez rząd rosyjski w wieku XIX-tym w diecezji łuckiej, żytomierskiej i kamienieckiej (gub. wołyńskiej, kijowskiej i podolskiej)*, „*Nowa Polonia Sacra*”, Kraków 1928, s. 1-312.
- Gosiewski J., *Biskup smoleński Bogusław Korwin Gosiewski (1669-1744): zarys biografii*, „*Rocznik Lituanistyczny*” 9, 2023 – w druku.

- Gryko B., *Fundacje sakralne Kazimierza Leona Sapiehy. Kontynuacja budowy prestiżu Lwa Sapiehy?*, [w:] *Nad społeczeństwem staropolskim*, t. 1: *Kultura – instytucje – gospodarka w XVI-XVIII stuleciu*, red. K. Łopatecki, W. Walczak, Białystok 2007, s. 403-414.
- Gryko-Andrejuk B., *Okoliczności i motywy sakralnych fundacji sapieżyńskich w XVII wieku*, „*Studia podlaskie*” 20, 2012, s. 75-89.
- Gryko-Andrejuk B., *Typologia obiektów sakralnych fundacji sapieżyńskich w Wielkim Księstwie Litewskim na przełomie XVI i XVII w.*, „*Białostockie Teki Historyczne*” 10, 2012, s. 59-78.
- Herbst S., *Gosiewski Aleksander*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, Wrocław 1960, s. 339-340.
- Jankowski C., *Powiat oszmiański. Materiały do dziejów ziemi i ludzi*, cz. 2, Petersburg 1897.
- Jučas M., *Lietuvos parapijų fundacijos XV-XVIII a. (Vilniaus vyskupija)*, „*Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*” 26, 2005, s. 13-44.
- Jurkiewicz J., *Osadnictwo polskie w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle badań historycznych*, „*Acta Balto-Slavica*” 22, 1994, s. 237-255
- Kamuntavičienė V., *Simno dekanato parapijų padėtis XVII a. antrojoje pusėje*, „*Lietuvos istorijos metraštis*” 1, 2010, s. 39-56.
- Kersten A., *Warstwa magnacka – kryterium przynależności*, [w:] *Magnateria polska jako warstwa społeczna*, red. W. Czapliński, A. Kersten, Toruń 1974, s. 8-12.
- Klajumienė D., *Kupiškio Kristaus Žengimo į dangų bažnyčios architektūra ir dailės kūriniai*, [w:] *Kupiškio kraštas. Lietuvos valsčiai*, Vilnius, 2016, p. 335-361.
- Kowalczyk P., *Extra Ecclesiam nulla salus. Obraz heretyka w nowożytnych przedstawieniach okrętu Kościoła katolickiego*, [w:] *Reformacja w Polsce i Europie Środkowo-Wschodniej*, t. 5: *Figura heretyka w nowożytnych sporach konfesyjnych*, Warszawa 2017, s. 181-209.
- Kupisz D., *Smoleńsk 1632-1634*, Warszawa, 2001.
- Kurczewski J., *Biskupstwo wileńskie. Od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno 1912.
- Kviklys B., *Lietuvos bažnyčios*, t. 2: *Vilkaviškio vyskupija*, Chicago 1982.
- Kviklys B., *Mūsų Lietuva*, t. 3, Vilnius 1991
- Linde S., *Słownik języka polskiego*, t. 2, cz. 1, Warszawa 1809.
- Łopatecki K., *Kariera siedemnastowiecznego ewangelickiego szlachcica Jana Kunowskiego*, „*Odrodzenie i Reformacja w Polsce*” 62, 2018, s. 47-89.
- Łopatecki K., *Pierwszy poetycki traktat wojskowy z mapą – Jana Kunowskiego „Odsiecz smoleńska”*. *Wykorzystanie kartografii w działaniach operacyjnych (1616-1617)*, *Rocznik Lituanistyczny*” 4, 2018, s. 41-75.

- Makiła D., *Fundacje staropolskie. Aspekty prawne ich powoływania oraz istnienia*, [w:] *Fundator i mecenas. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII w.*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Białystok 2011.
- Manteuffel G., *Inflanty Polskie: poprzedzone ogólnym rzutem oka na siedmiowiekową przeszłość całych Inflant*, Poznań 1879.
- Marczewski J., *Ad duos illustres appendix: córki szlacheckie Kasprowi Nieściekiemu i Adamowi Bonieckiemu nieznane*, „Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne” 93, 2010, s. 91-109.
- Mariani A., *Aktywność jezuickich kapelanów nadwornych prowincji litewskiej. Między ustawodawstwem zakonnym a praktyką*, „Rocznik Lituaniistyczny” 1, 2015, s. 37-82.
- Mieczkowski D., *Żywoć błogosławionego Jozafata Kuncewicz, Arcybiskupa Połockiego obrządku Rusko-unickiego*, Kraków 1865.
- Muchliński A., *Zdanie sprawy o Tatarach litewskich, przez jednego z tych Tatarów złożone sułtanowi Sulejmanowi w r. 1558 r.*, „Teki Wileńska” 1858, 4, s. 241-272; 5, s. 121-179; 6, s. 139-183.
- Nagielski M., *Diariusz kampanii smoleńskiej Władysława IV 1633-1634*, Warszawa 2006.
- Ogle K., *Sources and literature on the history and the artistic heritage of the Society of Jesus in the territory of Latvia*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 1, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 247-255.
- Opaliński E., *Elity władzy, elity prestiżu czy elity bogactwa?*, [w:] *Honestas et turpitud. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, M. Kupczewska, K. Łopatecki, J. Urwanowicz, Białystok 2019, s. 31-40.
- Orgelbrand S., *Encyklopedia Powszechna z ilustracjami i mapami*, t. 10, Warszawa 1862.
- Ostrowski B., *Pospolite ruszenie szlachty smoleńskiej w XVII wieku*, „Acta Baltico-Slavica” 13, 1980, s. 147-187.
- Paknys M., *Mecenatystės reiškiny s XVII a. LDK: Bažnytinės architektūros užsakymai*, Vilnius 2003.
- Patoka E., *„Księga Zareby” jako źródło do badania dziejów Smoleńszczyzny w latach 20-30 XVII w.*, praca magisterska obroniona w 2008 r. na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego.
- Plater A., *Krótko historyczno-chronologiczna wiadomość o dawnym Dynaburgu i o fortecy dynaburskiej od roku 1667, o jej garnizonie, arsenale, tudzież o Starostach dynaburskich; z dodatkiem funduszu Alexandra Korwina Gąsiewskiego na kościół dynaburski, assygnat, ordynansów i listów autentycznych Hetmana W[ielkiego] Ks[ięstwa] Lit[fewskiego] do Starostów dynaburskich pisanych, oraz krótkiej informacji o Frej-kompanji Platera*, [w:] „Rubon: pismo poświęcone pożytecznej rozrywce” 1, 1842, s. 19-57.

- Polak W., *O Kreml i Smoleńszczyznę. Polityka Rzeczypospolitej wobec Moskwy w latach 1607-1612*, Toruń 2014.
- Przyboś A., *Gosiewski Wincenty*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, Wrocław 1960, s. 343-347.
- Przyaǳowski W., *Żywoty biskupów wileńskich*, t. 2, Sankt Petersburg 1860.
- Rachuba A., *Metryka litewska: rejestry podymnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, województwo smoleńskie 1650 r.*, Warszawa 2009.
- Rachuba A., *Magnateria – specyfika litewska*, [w:] *Honestas et turpitude. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, M. Kupczewska, K. Łopatecki, J. Urwanowicz, Białystok 2019, s. 55-74.
- Rykaczewski E., *Relacje nuncjuszów apostolskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690*, t. 2, Berlin-Poznań, 1864.
- Siarczyński F., *Obraz wieku panowania Zygmunta III króla polskiego i szwedzkiego, czyli obraz stanu, narodu i kraju*, t. 1, Poznań 1843.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 6, Warszawa 1885; t. 12, Warszawa 1892; t. 13, Warszawa 1893; t. 15, cz. 1, Warszawa 1900.
- Staniek H., *Fundatorzy i fundacje kolegiów jezuickich w Polsce w latach 1564-1772/73*, [w:] „Summarium” 21, 1971, s. 55-60.
- Stojek-Sawicka K., *Okoliczności i motywy sakralnych inicjatyw fundacyjnych rodu Radziwiłłów nieświeskich w XVIII wieku*, [w:] *Fundator i mecenas. Magnateria Rzeczypospolitej w XVI-XVIII w.*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Białystok 2011, s. 207-217.
- Swastek J., *Święta Brygida Szwedzka i Zakon Najświętszego Zbawiciela ze szczególnym uwzględnieniem klasztorów na ziemiach polskich*, Lublin 1986.
- Topolska M., *Polacy w Wielkim Księstwie Litewskim w XVI-XVIII w. (przyczynki do dziejów polskiej emigracji na wschód w okresie staropolskim)*, „Lituano-Slavica Posnaniensia: studia historica” 2, 1987, s. 147-166.
- Totoraitis J., *Sūduvos Suvalkijos istorija*, cz. 1, Kaunas 1958.
- Totoris A., *Kupiškio seniūnija XVI-XVII amžiais*, [w:] *Kupiškis. Gamtos ir istorijos puslapiai*, Kupiškis 2009, s. 130-160.
- Tyszkiewicz E., *Wiadomość historyczna o zgromadzeniach i fundacjach męskich i żeńskich rzymsko-katolickich klasztorów w dyecezji wileńskiej*, „Teki Wileńska” 2, 1857, s. 231-276.
- Uruski S., *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 4, Warszawa 1907.
- Wiśniewski J., *Początek i rozwój nowego osadnictwa w ziemi łomżyńskiej w końcu XIV i w XV wieku*, „Studia Łomżyńskie” 1, 1989, s. 19-107.
- Wolff J., *Kniaziewie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku*, Warszawa 1895.
- Wolff J., *Pacowie: materiały historyczno-genealogiczne*, Petersburg 1885.
- Wójcik W., *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, Lublin 1989.
- Załęski S., *Jezuici w Polsce*, t. IV/2: *Kolegia i domy założone w pierwszej dobie rządów Zygmunta III. 1588-1608*, Kraków 1905; t. IV/3: *Kolegia*

i domy założone w drugiej dobie rządów Zygmunta III i za rządów Władysława IV. 1608-1648, Kraków 1905.

Załęski S., *Jezuici w Polsce: w skróceniu*, Kraków 1908.

Zujienė G., *Lobyno istorija (nuo įkūrimo iki šių dienų)*, 2015, <https://bpmuziejus.lt/uploads/moksliniai%20straipsniai%20pdf/Lobyno%20istorija%20Zujiene%20lt.pdf>, dostęp: 30.11.2022.

Żojdź K., *Stronictwo Zygmunta III Wazy w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1603-1621*, praca doktorska obroniona w 2018 r. na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego.

JAN PAWEŁ GOSIEWSKI – badacz niezależny, mgr gospodarki przestrzennej, pracownik samorządowy. Zainteresowania naukowe: genealogia, głównie rodzin szlacheckich związanych z Wielkim Księstwem Litewskim, a także heraldyka oraz historia regionalna i lokalna terenów dawnej Rzeczypospolitej.